

Muhît Tabâtabâî, Dervîş Postundan Saltanat Tahtına

Farbod Mazlumi [RÖR](https://orcid.org/0000-0001-9152-4000)

Tabâtabâî, M. (1345/1966). Ez-Taht-i Post-i Dervîşi ta Taht-i Şehriyari. *Salname-i Vahid*, (31), ss. 544-551.; Tabâtabâî, M. (1345/1966). Ez-Taht-i Post-i Dervîşi ta Taht-i Şehriyari. *Salname-i Vahid*, (33), ss. 720-727.; Tabâtabâî, M. (1345/1966). Ez-Taht-i Post-i Dervîşi ta Taht-i Şehriyari. *Salname-i Vahid*, (34), ss. 876-882.

Özet

Muhît Tabâtabâî'nin "Ez-Taht-i Post-i Dervîşi ta Taht-i Şehriyari" (Dervîş Postundan Saltanat Tahtına) adlı çalışması, İran tarihindeki sosyokültürel ve siyasi dönüşümleri kapsamlı bir şekilde ele alan önemli bir kaynaktır. Hicrî 1345/ Milâdî 1966 yılında *Salname-i Vahid* dergisinin 31, 33 ve 34. sayılarında yayımlanan bu çalışma, Sâsânî ve Safevî dönemleri arasında tarihsel süreklilikler ve kırılmaları karşılaştırmalı bir perspektifle inceleyerek Safevîlerin Kürt kökenlerine ilişkin tartışmalara odaklanmaktadır. Şeyh Safiyüddin'in, Kürt aşiretleri ve bölgesel topluluklarla olan ilişkileri, Safevî hareketinin kökenlerine dair tarihsel belgeler ışığında incelenmiştir. Özellikle Erdebil merkezli dini ve siyasi faaliyetlerin İran'daki sosyokültürel yapıları nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Çalışma Safevî hanedanının Şiîliğe geçiş sürecini, bu süreçte tarikat yapısının etkilerini ve Osmanlı-Safevî çatışmalarının ideolojik, sosyal ve askeri boyutlarını derinlemesine analiz etmektedir. Tabâtabâî, İran tarihinde Safevîler aracılığıyla oluşan yeni bir siyasal kimliğin ortaya çıkışını tartışırken, Safevîlerin mirasının bölgesel ve küresel boyutlarını kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Abstract

Muhît Tabâtabâî's "From the Rug of a Dervish to the Throne of Sovereignty" is a critical work that comprehensively examines the sociocultural and political transformations in Iranian history. This study, published in 1345 A.H. (1966 C.E.) in issues 31, 33, and 34 of *Salname-i Vahid*, examines the historical continuities and ruptures between the Sâsânîan and Safavid periods through a comparative perspective, focusing on the debated Kurdish origins of the Safavids. Through historical documents, the work examines Sheikh Safi al-Din's connections with Kurdish tribes and regional communities, shedding light on the origins of the Safavid movement and the sociopolitical dynamics of religious authority in Ardabil. The study explores the Safavid dynasty's conversion to Shi'ism and the influence of its organizational structure on this transformation. It also provides an in-depth analysis of the ideological, social, and military strategies employed during the Ottoman-Safavid conflicts. By examining the Safavid legacy, the study offers new perspectives on the emergence of a unique political identity in Iran and its broader implications.

Corresponding Author

Farbod Mazlumi

Article History

Received
19 December 2024
Accepted
05 January 2025

Anahtar Kelimeler

İran Tarihi, Safeviler,
Şiîlik, Şeyh
Safiyüddin Erdebilî.

Keywords

Iranian History,
Safavids, Shi'ism,
Sheikh Safi al-Din
Ardabili.

Giriş

Seyyid Muhammed Muhîr Tabâtabâî'nin "Ez-Taht-i Post-i Dervîşi ta Taht-i Şehriyari" adlı bu özgün çalışması, İran tarihinin sosyopolitik ve kültürel evrimini Safevîler üzerinden anlamaya yönelik kapsamlı bir tarihsel analiz sunmaktadır. Seyyid Muhammed Muhîr Tabâtabâî, Ez-Taht-i Post-i Dervîşi ta Taht-i Şehriyari (Dervîş Postundan Saltanat Tahtına), Sâlnâme-i Vahîd dergisi, Sayılar 31, 33, 34; Hicrî 1345 / Milâdî 1966 olarak üç seri makale halinde yayınlanmıştır.

Seyyid Muhammed Muhîr Tabâtabâî, 26 Haziran 1280 Hş (1901) tarihinde İsfahan'ın kuzeydoğusundaki Erdeşîr şehrine bağlı Zevâre kasabasında dünyaya geldi. İlköğrenimini doğduğu yerdeki geleneksel "mektepe"te tamamladıktan sonra eğitimine İsfahan'daki Kâsegerân Medresesi'nde devam etti ve burada Fransızca öğrendi. Daha sonra tekrar Zevâre'ye döndü ve 1301'de Zevâre'deki yeni kurulan bir okulda, merhum Esedullah Kâvehzâde'nin yönetiminde çalışmaya başladı. Burada okul işlerine yardımcı olmanın yanı sıra bazı dersleri de vermekteydi. Aynı dönemde Kâvehzâde'den İngilizce öğrenmeye başladı. 1302'de (1923) Tahran'a giderek Dârü'l-fünûn'dan edebiyat diploması aldı ve hukuk okuluna girdi. Üç yıl sonra Maarif Bakanlığı'na (Eğitim Bakanlığı) girdi ve öğretmenlik yapmak üzere Huzistan'a gönderildi. Üç yıl Huzistan'da görev yaptıktan sonra Tahran'a dönerek Dârü'l-fünûn ve Askerî Fakülte'de tarih ve coğrafya dersleri vermeye başladı. Ayrıca Şeref ve Ma'rifet liselerinde müdürlük yaptı.

Şekil 1

Seyyid Muhammed Muhîr Tabâtabâî

Tarihle ve edebiyatla ilgili makaleleri 1306'dan itibaren Şefeq-i Surh gibi tanınmış dergilerde ve İran gazetelerinde yayımlandı. Zekeriya Râzî ve öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesi üzerine kaleme aldığı makaleler onun titiz bir araştırmacı olarak tanınmasını sağladı. Aynı zamanda tarih, coğrafya ve dil öğretmeni olarak da bilinir oldu.

1934 yılında düzenlenen Firdevsî'nin bininci doğum yıldönümüne ithafen tertiplenen kongrede "Firdevsî'nin Dînî İnancı" başlıklı bir hitapta bulunarak ilmî yetkinliğini ortaya koydu ve hem İranlı hem de yabancı bilim insanlarının saygısını kazandı.

Muhîr Tabâtabâî, Maarif Bakanlığı ve daha sonra Kültür Bakanlığı'nda görev yaparken ilmî yazılarını da sürdürdü. Yıllar içinde kaleme aldığı makale sayısı 1500'ü aştı. Bir dönem Kültür Bakanlığı'na bağlı Âmûzeş u Perverîş (Eğitim ve Öğretim) dergisinin yönetimini üstlendi. 1321'de ve ardından 1326'da "Muhîr" adlı dergiyi çıkardı. 1327-1334 yılları arasında iki yıl Hindistan'da İran Kültür Müşavirliği, ardından dört yıl boyunca Irak, Suriye ve Lübnan'da İran'ın kültür ataşeliğini yürüttü. 1329'da Bağdat'ta düzenlenen Birinci İbn Sînâ Kongresi'nde Arapça olarak İbn Sînâ'nın doğumuna dair bir tebliğ sundu.

1337'de öğretmenlikten emekli oldu. Aynı yıl İran Radyosu'nun davetiyle "Bilginin Sınırları" adlı radyo programını başlattı. Bu programda kültür, edebiyat ve tarih konularında konuşmalar yapıldı. Bu konuşmaların bir kısmını kendisi, diğerlerini ise onun seçtiği akademisyen ve araştırmacılar gerçekleştirdi. Kendisinin sunduğu konuşmaların sayısı 450'yi geçti.

Muhîr Tabâtabâî'nin tarih ve edebiyat araştırmalarındaki en belirgin yönü, özgün yaklaşımlar geliştirmesi ve detaylara dikkat etmesiydi. Bu özellikleri onu dönemin tanınmış edebiyatçılarından Melekûş-Şuarâ Bahâr, Abbas İkbâl ve Saîd Nefîsî gibi isimlerle zaman zaman karşı karşıya getirdi. Bu durum, üniversitelerin onun bilgisinden yeterince yararlanamamasına neden olmuş olabilir. 1340'ların sonlarında Tahran Üniversitesi kendisini öğretim üyeliğine davet ettiğinde, bu daveti geç kalınmış buldu ve kabul etmedi.

1352'de Keyhân Enstitüsü, Gazetecilik Yüksekokulu'nu kurarak İletişim Fakültesi adını verdi. 1354'te Avrupa'da gazetecilik ve iletişim alanında doktora yapmış olan Dr. Sadruddîn Elâhî fakültenin akademik işler müdürlüğüne getirildi. Elâhî, Muhîr Tabâtabâî'yi davet ederek 1354-1355 öğretim yılının ikinci yarısında İran Basın Tarihi dersini vermesini sağladı.

1357'de Millî Eserler Derneği tarafından kendisine ilk Millî Eserler Ödülü verildi. 1359'da ikinci kez İbn Sînâ Kongresi'ne katıldı, 1362'nin sonlarında da Hârizmî Kongresi'nde konuşma yaptı. 1369'da Fars Dili ve Edebiyatı Akademisi üyeliğine seçildi.

Seyyid Muhammed Muhîr Tabâtabâî, 27 Mordâd 1371 (18 Ağustos 1992) Salı günü, 90 yaşına yaklaşmışken Tahran'da vefat etti. Vasiyeti üzerine naaşı Rey şehrindeki İbn Bâbeveyh Türbesi yakınındaki Tuğrul Kulesi'ne defnedildi.

Seyyid Muhammed Muhîr Tabâtabâî'nin "Ez-Taht-i Post-i Dervîşi ta Taht-i Şehriyari" adlı makaleleri, Sâsânî sonrası İran coğrafyasında dinî otoritelerin toplumsal meşruiyet üzerindeki etkisini merkeze alarak, Safevî tarikatının siyasi bir hanedanlığa dönüşümünü ele almaktadır.

Tabâtabâî, özellikle Safevî hanedanının kökenlerine dair tartışmalı alanlara ışık tutmakta; Şeyh Safiyüddîn'in Kürt aşiretleri ve yerel topluluklarla kurduğu ilişkiler üzerinden Safevîliğin toplumsal tabanını incelemektedir. Erdebil merkezli mistik yapılanmanın, nasıl zamanla İran'ın yeni bir siyasi ve mezhebi kimliğine dönüştüğü, zengin arşiv belgeleri ve karşılaştırmalı tarih yöntemiyle ortaya konmuştur.

Makale, yalnızca Safevîlerin Şiîleşme sürecini değil, aynı zamanda bu sürecin Osmanlı-Safevî rekabetine nasıl yön verdiğini de ideolojik, sosyal ve askerî düzlemlerde değerlendirmektedir. Tabâtabâî, Safevî mirasının İran kimliğinin şekillenmesinde oynadığı rolü ele alırken, bu mirasın hem bölgesel hem de küresel etkilerini ayrıntılarıyla mezhep, tarikat ve devlet üçgeninde kurulan tarihsel süreklilikleri ustalıkla tahlil etmektedir.

Bu bağlamda "Ez-Taht-i Post-i Dervîşi ta Taht-i Şehriyari", hem Safevî araştırmaları hem de İran İslam tarihi açısından temel kaynaklardan biri olarak değerlendirilmekte; sosyopolitik dönüşümleri anlamada akademik derinliği ve tarihsel bütünlüğüyle dikkat çekmektedir. Araştırmacılar için mezhep-siyaset ilişkisini inceleyen klasikleşmiş metinler arasında yerini almıştır.

1. Tabâtabâî, M. (1345/1966). Ez-Taht-i Post-i Dervîşi ta Taht-i Şehriyari. *Salname-i Vahid*, (31), ss. 544-551.

Farklı tarihsel faktörlerin etkisiyle İran'ın eski ve yeni tarihlerinde ortaya çıkan iki benzer olay, iki benzer olguyu tanımlamaktadır. Bu olaylar sonuçları bakımından benzerlikler taşımamaktadır. İlk durum, Selevkos ve Aşkan İmparatorluklarının sona erdiği ve İran'ın eski Ahemeniş İmparatorluğu

dönemindeki merkezi yönetimin yerini bölgesel ayrılıkçı krallıkların aldığı döneme aittir. Her bir bölgede, "krallık" adı verilen yarı bağımsız yönetimler ve kendi özel sikke damgaları bulunmaktadır. Bu döneme tarihsel kaynaklarda "Tevayifü'l-Mülük"¹ denmektedir.

Tevayifü'l-Mülük döneminde yönetim şekli ulusal birlik unsurları olan dil, din ve idari birlik, parçalanma ve düzensizlikle karşı karşıya kaldı.

Öyle ki uzun bir dönem merkezi yönetimin tabiiyetini kabul etti ve geniş Ahameniş topraklarında iş birliği içerisinde olan Ermenistan bu dönemde ayrılık yöntemini seçti ve Pars'ın yerel yönetimi, içsel güç ve yetenek açısından Tisfun hükümetine karşı direnç gösterme potansiyeline sahip oldu.

Anahita² veya Fars'ın İstahr'deki Nahid kentinin hamisi Sâsân'ın oğlu Babek'in hükümdarlık ile arası iyi olmadığından iyi bir fırsat eline geçti; böyle Melek Nahid'in hamiliğinden ve bir tapınak bakıcılığından daha fazlası için yani taç ve tahtı ele geçirmek için harekete geçti.

Babası ile birlikte bir dönem Hindistan'da kaldıktan sonra İran'a dönen Babek'in babası Sâsân³ atası Dara'nın, İskender'in İran fetihleri döneminde Hindistan'a sığındıklarını iddia ederdi. V. Sâsân'a kadar orada kaldıklarını ve onun döneminde İran'a gelerek saltanat ailesine kurnazlıklarla yakınlık kurup Nahid Mabedi'nin hizmetçisi olduğunu ifade ederdi.

Babek'in attığı temellerden yararlanan oğlu Sâsân'ın oğlu Erdeşir son Aşkanlı hükümdarı olan V. Erdevan'ı aradan kaldırarak İran şahinşahi oldu. Merkezi ve bölgesel yönetimlerin bastırılması ve sistematik bir idare sağlanması için içtimai ve idari anlamda güçlendirme ve çeşitli reformlar yaptı; dini ve kültürel yönlere sahip olan bir sıra düzenlemelerin ardından bölünmeye ve parçalanmaya yüz tutmuş ülke topraklarını tekrar toparlayarak merkezi idare ve otoriteyi sağlayarak ayrılıkçı unsurları bertaraf etti.

Sâsânî dönemi İran genişlik ve güç bakımından Ahameniş dönemi İran'ı ile eş değerdi ve neredeyse Darius dönemindeki satraplık toprakları ile Balkanlar'da olmasa da Hint okyanusu ve Arap adaları tarafından daha geniş topraklara sahipti.

1 Doğu tarihçileri, Aristoteles'in idare konusundaki prensiplerinin İskender için uygulanması sonucunda ortaya çıkan "Tavâyifü'l- Mülük" terimini kullanmışlardır. Ancak bu terim, günümüzde merkezi olmayan veya dağılımlık anlamına gelen bir şey olarak yorumlanan bir ifadeyle çelişiyordu. Aslında, "Tavâyifü'l- Mülük" terimi, İran'ın farklı bölgelerinde yerel yöneticilerin ve kralların sahip olduğu, genellikle Dari Farsçada "Şahinşah" olarak adlandırılan, sikke basma yetkileri ve "Melikan-i Melka" da olarak bilinen yegâne hükümdarlarla paylaşılan yönetim ve sorumluluklarını ifade ediyordu. Bu hanedanlar, Aşkan İmparatorluğu zayıfladığı dönemde "Melik" unvanını koruyarak bazı hanedanlar kendi sikkelerini basmışlardır ki bu hanedanlardan bazıları şunlardır: Kabulşah, Mekânşah, Horasanşah, Şah-i Pars, Şah Meşan ve Şah-i Huzistan.

Bu "Tavâyifü'l- Mülük" kavramı, Orta Çağ Avrupa'sında "Feodalizm" olarak adlandırılan sistemle benzerlik taşıyordu. Avrupa'nın büyük feodal lordları, kontlar, dukler ve baronlar gibi isimler altında bulunmalarına rağmen, büyük kraliyet hükümdarlarının seçiminde etkili olabiliyorlardı. Benzer şekilde, bu "Tavâyifü'l- Mülük" döneminde, bu hanedanlar da İran'ın Şahanşah'ının emirlerini yerine getiren yardımcıları ve icra görevlileri olarak kabul ediliyordu.

İlhanlı Hanedanı'nın zayıflamasının ardından, "Hanani" terimi aynı anlamı ve dönemi ifade etmek için kullanıldı ve bu hanedanlar, büyük İlhanlı'nın altındaki yönetimi doğrudan ellerinde bulunduyorlardı.

2 Anahtarının Farsça adı Nahid olarak yaygın olarak kullanılmaktadır. Görünüşe göre aslen Babil ve Sümer tanrısı olan ve İran'da Ahameniş döneminin ortalarında isminin Farsçaya çevrilmesiyle ibadet edilen bir ilah veya melek olmuş olabilir. Bu tanrının veya meleğin, Aryan tanrıları ve eşlerinden farklı olarak cinsiyet birliği veya kökeni olmasa da ibadetin yaygınlaşması, Sâsânî İmparatorluğu döneminde Zerdüş inanclarına dâhil edilmesi için yeterli olmuştur. Bu nedenle, Nahid tapınağının rahibi gerçek bir "Mobed" veya "Hirbod" olarak kabul edilemez, çünkü "Mobedler" ve "Hirbodlar", Aryan tanrılarına tapınanlardı ve bu durumda Nahid tapınağının ilk kuruluşunun nasıl olduğu ve Nahid ibadetinin aile geleneğiyle babadan oğula nasıl geçtiği kesin değildir. Konu daha detaylı araştırmaya muhtaçtır.

3 Geleneksel Persi rivayetlerinde Babek'in babası Sâsân'ı, Sâsân'ın torununun oğlu yani Sâsân oğlu Sâsân oğlu Sâsân oğlu Bahan İsfendiyar ve Dara'nın kardeşi olarak yazılmıştır. İskender'in fethinden sonra Hindistan'a sığınarak burada kimliğini V. Sâsân'ın geri dönüşüne kadar gizlemiş ve İran' döndükten sonraysa İstahar hükümeti ile ticari alışverişleri başlatarak oğlu için fırsat oluşturmuştur.

Bu soy bağlantısı, her nesilde beş yüzyıla kadar uzanan bir zaman dilimini temsil etmektedir gibi görünmektedir. Her yüzyılın sonunda, bir Sâsânî soyundan gelen kişi belirli bir yaşa ulaşmış olurdu ve bu, tanrısız veya kutsal bir soyun sürekliliği ve ayrıcalığına dair bir iddia olarak kullanılabilirdi. Bu tür soy bağlantıları, genellikle hükümetlerin veya hanedanların meşruiyetini güçlendirmek ve tanrısız bir yetki iddia etmek için kullanılır. Daha sonra Safevi hanedanlığı döneminde benzer bir durum olduğu belirtiliyor. Şeyh Safiyüddin Erdebilî'nin, İmam Musa Kazım'ın bir soyundan geldiği ve ona Kureyşi, Haşemi ve Alevi soyu atfettiği iddia edilir. Bu, onun manevi ve görsel olarak yetkin olduğunu kanıtlamak için kullanılan bir aidiyet iddiası olarak görülüyor.

Aynı içtimai ve siyasi düzen Moğol İhanlılarının'dan sonra yani Sâsânî Devletinin yıkılışından 700 yıl sonra yine ortaya çıktı; her yer ve herkes arasında görüş ayrılığı baş göstererek Pamir'den Kafkas sıradağlarının etekleri ile Anadolu'dan Umman denizinin kıyılarına ve Fırat'tan Sind nehrinin kıyılarına kadar Türk, Fars ve Araplardan oluşan aynı zamanda Hanefi, Şafi, Zeydi, İmami, Şaşani ve Gali görüşüne sahip çeşitli devletler ortaya çıktı. Öyle ki bu dönemde Hazar denizinin kıyılarından Trabzon körfezine kadar olan topraklarda belki ondan fazla farklı sosyopolitik ve dini görüşüne sahip farklı devletler bulunmaktaydı.

Sâsânî Babek'in ortaya çıkışından 1300 sene sonra Şeyh Safiyüddin'in torunlarından Şeyh Cüneyd, Safeviyye veya Erdebiliyye tarikatının öncüsü olarak zamanında Babek'in Fars / İstahar'da yaptıklarını yaparak kendi akide ve düşüncelerinin yayılması için harekete geçmişti.

Azerbaycan ve Irak'taki hükümdarların nispi desteklerini arkasına alarak evlatlarının derviş tahtından saltanat tahtına⁴ geçmelerinin yolunu açmıştır. Acayıptır ki Aşkanlılar Sâsânîleri hiçbir zaman Hint göçmenleri olarak görmeyip kabul etmezlerdi. Hâlbuki Erdeşir'in İran halkına sunduğu yeni inançlar, yerel bir karakter taşımamaktaydı ve onun dönemde toplanan metinler, Pehlevi ve Dari dillerine nazaran Sanskrit diline diğer dillerden daha yakındı. Bununla birlikte Sâsânî yöneticilerinin, Doğuya nazaran Batı İran halkıyla daha fazla uzlaşma sağlamış gibi gösteriyordu. Örneğin, Part kökenli olan ve Partlıların yedi ünlü aileden biri olduğu bilinen Behram Çubin, Hüsrev Perviz'i asil bir Kürt olarak kabul ediyor ve onu Hint göçmeni olarak görmüyordu.

Bu akrabalık ilişkisinin benzeri Şeyh Safiyüddin ve onun soyu için de görülmektedir; Şeyh Safiyüddin'in biyografisi niteliğinde olan "*Saffetü't-Safa*"⁵ eserinde İbni Bezzaz onu "Piruz Zerrin Külâh'ın" ve "Kürdi Sencani'nin" torunlarından olduğunu kaydetmektedir.

İbn Bezzaz, eserin birinci faslının birinci babında Şeyh Safiyüddin'in intisabı hakkında şu şekilde bahseder:

"Kuts-i Sara'nin (Kutsal Şerif) intisabının zikri; Şeyh Safiyüddin Ebü'l Feth İshak bin Şeyh Eminü'd-Din Cebrail bin Salih Kutbü'd-Din Ebubekir ibni Selaheddin Reşit ibni Muhammed Elhafız li-Kelamü'llah ibni Avaz ibni Piruz El-Kürdi El-Sencani..."

Ardından, eski ve yeni hadis nüshalarında farklı rivayetleri bulunan Şeyh Safi ve Piruz'un soyunu İmam Musa Kazım'la bağı hakkında bazı rivayetler zikredildikten sonra Piruz-i Kürt hakkında şöyle yazar:

"Piruz Kürt'ün nispeti bahsedildiğine göre faaliyetlerine baktığımızda: Kürt'ün orduları İbrahim Ethem'in torunlarının ordularıyla birlikte Azerbaycan'ı tamamen fethettiler; o dönemde Mugan bölgesinin sakinleri Muganlılardı, Erran, Elivan ve Bum halklarının tamamı kâfirlerdi ve İslam askerinin bölgeyi ele geçirmesiyle birlikte İslamiyet yayıldı ve bu sayede herkes Müslüman oldu..."

Azerbaycan fethedilince Erdebil vilayeti ile nahiyeleri "Zerrin Külâh" (Altın Başlıklı) olarak bilinen Firuz veya Piruz'un hâkimiyetine geçti.

İbni Bezzaz zikredilen babın onuncu faslında Şeyh Safiyüddin'in muradı Zahid-i Gilani'nin nispeti veya soyu hakkında şöyle yazar:

"İsmi, Şeyh Taceddin İbrahim bin Ruşen Emin bin Babül⁶ bin Bündar El-Kürdi El-Sencani Rahmetullahi Aleyhim'dir ve yedi cediti şeyh ile şeyhzadedir."

4 Şah İsmail ve ondan önce Sultan Haydar, saltanatları boyunca "Sultan" ve "Şah" unvanlarına iktifa ettiler; bu hâkimiyet unvanı, Safevi Devleti'nin sonuna kadar geçerliydi. Bu aileden gelen kişilerden biri, İslam'ın kabulünden sonra Sâsânî İmparatorluğu'nun büyüklüğünün mirasçısı olarak kabul edildi, ancak hitabında "Şehinşah" unvanını kullanmadı. Bu unvan, Yezdgird'in ölümünden sonra artık kullanılmıyordu. Ancak Nadir Şah, 1152 tarihinde Delhi'nin fethinden ve Hindistan'ın İran'a ilhakından sonra, İran'ın ve Buhara'nın Şahı olarak kabul edildiği için "Şehinşah" unvanını yeniden canlandırdı ve bu unvanı sikke, hutbe, yasa ve yönetmeliklerde kullanmaya başladı. Kaçar Hanedanı da Nadir'in hükümetinin avantajlarını taşımadan bu unvanı sürdürdü ve bu nedenle bin yüz kırk yıl sonra bu unvan Nadir Şah Afşar tarafından yeniden canlandırıldı.

5 "*Saffetü's-Safa*" olarak bilinen eser için bazı eski kaynaklarda "*Saffetü's-Safi*" ismi de kullanılmıştır ki bu da anlamsız değildir.

6 Bütün nüshalarda "*Babül*" olarak geçen bu ismin diğer isimler arasında olmamasından dolayı tashih eden tarafından belki de "*Babek*" olarak değiştirilmiştir.

Ayasofya kütüphanesinde bulunan ve *Saffetü's-Safa*'nın en eski nüshası olan bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere gerek Şeyh Safi gerekse Şeyh Zahid'in "Kürd-i Sencani'nin" soyundan olduğu anlaşılmaktadır. Kaçınılmaz ki Şeyh Safi'nin büyük atası olan Piruz Zerrin Külâh'ın Gilan ormanlarının kenarında bir karye olan "Rengin"de ikamet ettiği dönem Şeyh Zahid'in atası olan "Bündar" da aynı Kürd-i Sencani'nin taifesine mensup olup Taleş dağının eteklerinde ikamet ederken irşat faaliyetinde bulunuyordu. Öyle görünüyor ki her iki şeyh de aynı soy ve aslın mürit ve muradı olarak tanınmışlardı.

Kürt aşiretinin ismi olan bu "Sencan'ın" (Sincan) Fırat'ın kenarındaki "Sincar" bölgesi ile ilişkili olup olmadığı, Horasan'daki Sencan veya Sincan ile bağlantılı olduğu ve son olarak "Sencani" teriminin son iki yüzyılda "Sencabi"ye dönüştüğü konuları daha fazla ve detaylı tahkik ve araştırmalara muhtaç olup sadece "Sencan'ın" müstakil bir terim olduğu söylemek mümkündür.

Safevilerin daima gözde bölgelerinden biri olan Halep'in civarındaki bir bölgede halen "Besencaniyan Aşireti" olarak adlandırılan bir köy bulunmaktadır; bilindiği kadarıyla bölgenin bu ismi almasındaki sebep zamanında "Besencaniyan" isimli bir aşiretin orada yaşadığından olmasıdır. Tesadüftür ki Kilis bölgesinde bulunan bu köyde zamanında Şah İsmail'in atası olan Şeyh Cüneyt bir dönem orada yaşamış ve halkın muhalefetinden dolayı orayı bırakarak Antakya'nın dağlık alanlarına göç etmek zorunda kalmışlardır.

Elde olan bilgiler Ezidi Kürtlerinin geçmişten beri bu bölgede yaşadıkları ve itibar sahibi oldukları yönündedir; böylece Şeyh Safi ve onun ataları Erdeşir'in cediti Sâsân gibi Kürt asıllılardır ve bu olgu ise mezhebi yönleri gibi iki hanedanı mütemayiz kılan unsurdur.

İran'da eşsiz bir siyasi ve içtimai değişime sebep olan üç hanedan Medler, Sâsânîler ve Safeviler, İran Kürtleri için iftihar unsuru olması yeterlidir.

Aslında unutmamak gerekir ki İslamiyet'in başlangıcında İran'ın batısındaki sıradağlar yani Ararat'ın eteklerinden Hürmüz boğazına kadar olan coğrafyanın otlak bölgelerinde yaşayan ve İsfahan'a kadar olan bölgede yaşamış olan göçebe halklara çoğulu "Ekrad" olan "Kürt" deniliyordu.

Böylece bir güruh Kürt halkının yerleşim yeri olan Batı bölgelerinden Erdebil'e göç etmeleri yayla kışla yapmalarındandır. Bu göçler daha Mogan, Erran ve Geştasfi⁷ halkının Müslüman olmadığı döneme denk gelmektedir; dolayısıyla bu göç başlangıcını bölgedeki Gürcü, Ermeni ve Errani halkların Azerbaycan'daki keşmekeşi dönemine dayandırmak gerekmektedir ve V. asırdan sonra olmamalıdır. Ayrıca Piruz Zerrin Külâh ile Şeyh Safi arasındaki 200 yılı geçmeyecek zaman dilimini göz önünde bulundurursak Kürtlerin batıdan Mogan Çölüne göçleri muhtemelen Piruz'un kendi dönemine denk gelecektir; böylece göç havadislerini Hicrî V. asrın ikinci yarısından temel almamız gerekmektedir.

Şeyh Safiyüddin'e dair elimizde bulunan en önemli belge, Hace Reşidüddin Fazlullah'ın kroniğidir. Bu eser, Şeyh Safiyüddin'i Hicrî VIII. yüzyılın başlarında büyük mutasavvıflar ve kutuplar mertebesinde tanıtmaktadır. Bunun ardından, Şeyh Safiyüddin'in rahatsızlığı nedeniyle Olcaytu Han'ın huzuruna katılmadığı, yerine oğlunu gönderdiği olayı anlatan bir rivayet yer alır.⁸

Aynı dönemin müverrih ve coğrafyacılardan olan Hamdullah Müstevfi Kazvini Erdebil halkını Şafi mezhep ve Şeyh Safi'nin takipçileri olarak nitelendirir.

Öte yandan İbn-i Bezzaz'ın kaleme aldığı *Saffetü's-Safa* eserinde Şeyh Sadreddin'in babası Şeyh Safi'nin *Makalat*'ı hakkında malumat verdiği kısımlar ailenin tarihi bakımından önemli kaynaktır.

Menakıp eserindeyse Derviş Tevekküli, Şeyh Safiyüddin'in soyu, itibarı ve tarihi hakkında detaylı malumat verse de batıdan Erdebil'e göç esasında bilgiye yer vermemektedir. Farsça ve Arapça kaynaklara başvurarak V. asrın sonlarına doğru Haçlıların Şam sahillerine tecavüzlerinin başladığını ve Antakya ile Halep gibi bölgelerin bu akınlara hedef olduğunu müşahede edebiliriz; dolayısıyla bu bölgelerde yaşamakta olan Guz, Arap ve Kürt topluluklar bu akınlardan kaçmak için ikametlerini terke mecbur kalmışlardır. Ancak Kilikya'dan Aras nehrinin kıyılarında ikamet eden Ermeniler, Kürtler ve Müslüman unsurlar ile beraber dağınık halde ikamet etmekteydiler.

⁷ Aras Nehrinin girişinden Bakü'nün güneyine kadar Hazar denizine paralel olarak uzanan ve Taleş bölgesinin güneyinde bulunduğu yerin ismidir.

⁸ Bu kısım "*Alemara-i Emîni*"de kaleme alınmıştır.

Dolayısıyla İbni Bezzaz'ın bahsettiği Mogan'a gelen ordularda Haçlı akınlarından dolayı asıl ikamet yerleri olan Fırat'ın kıyılarından Şam'ın sahilleri ve Halep'in civarına gelen Kürt unsurların olması muhtemeldir.

Halep kentinde eskiden kalan bir sünnet esasında her yılın Nisan ve Mayıs ayında bir derviş eline davul ile sancak/alem alarak sokakları gezip davul çalarak halkı İbrahim Ethem'in makamını ziyarete davet eder; hac gibi sevabı olduğuna inanılan bu çağrının planlanması için belli bir bölgeyi seçerdi. Ayrıca İbrahim Ethem'in Şam'da vefat ettiği ve burada toprağa verildiğini biliyoruz.

Halep'te, İbrahim Ethem ile ilgili eski bir geleneğin bulunması, kent ile İbrahim Ethem'in ilişkisinin köklü bir geçmişe dayandığını göstermektedir. Şehirde 900 yıl önce yaşamış olanların, belki de kendilerini İbrahim Ethem'e mensup gördükleri düşünülebilir. Ayrıca, Şeyh Safiyüddin'in menkıbelerinde işaret edilen Kürtlerin batıdan doğuya göçleri sırasında, bu kişilerin önderlik yapmış olma ihtimali muhtemeldir.

Aras nehrinin kıyı sahillerinin kesin tarihi dakik bir biçimde belirli olmadığından yaşanan hadiselerin tam detaylarına bakmak mümkün olmayıp bu göçün kati tarihi tespit edilemez.

Erdebil merkezli Kuzey Mogan çölü ve Taleş dağlarından oluşan Geştasfi bölgesi kara ve deniz yollarından Çerkezler, Gürcüler, Ruslar ve Hazarların akınlarına maruz kaldığından dolayı bir tampon bölge⁹ vazifesini ifa etmekteydi ve uzak bölgelerden dini müdafî için mücahit veyahut İslam savaşıçılarının gelmesi bir dini görev olarak nitelendiriliyordu. Aynı şekilde Sencani Kürtleri'nin de bu mıntıkaya gelişleri bu olgudan kaynaklanması çok uzak bir ihtimal olmayacaktır. Mamafih Safevîler'in Hace Ali ve İbrahim'den sonra Cüneyt ve Haydar'ın bölgedeki gayrimüslimlere karşı yürütülen cihat faaliyetleri belki de bu eski geleneklerine dayanmaktaydı ve Şeyh Safi'den sonra teşkilatlanmanın oluşmasıyla irşat, davet ve fikri tebliği bir değişim geçirerek silah ve savaş yoluyla gerçekleşmiştir.

Cihat ve İslam ile Müslümanlığın savunmasında Kürt unsurlarının bulunması önemli iftihar kaynağıdır.

Selahaddin Eyyubi hanedanının Ararat eteklerinde bulunan "Duveyn'den" intikalleri Piruz Zerrin Külâh'ın Batı'dan Erdebil'e göç ettiği dönemlerle aynıdır. Kürtlerin, Haçlılara karşı yürütülen cihat faaliyetleri tafsilat gerektirmeyen bir konudur.

Bu bağlamda, Fırat Nehri kıyısından Aras Nehri kıyısına göç eden Sencani Kürtlerinin ve Erdebil sınır bölgesinde yerleşmelerinin din uğruna cihatla yakın bir ilişkisi olabilir. Haçlıların ilerlemesi nedeniyle Fırat Nehri çevresindeki yurtlarını terk etmek zorunda kalan bazı aşiretler, hala gayrimüslim unsurların yerleşim yeri olduğu anlaşılan Mogan çölü civarına gelerek savunma ve cihat görevini üstlendiler.

Bu bölgeye ulaşan Sencani Kürtleri arasında, Bûndar Kürt Sencani ailesi ruhaniyet ve irşat görevlerini yürütüyordu. Moğol döneminde bu ailenin önde gelen isimlerinden biri, Şeyh Zâhid olarak bilinen Şeyh Taceddin İbrahim'dir. Pîruz Kürt Sencani ailesi ise başlangıçta daha çok çiftçilik ve maddi yaşama dair işlerle meşguldü. Ancak, Pîruz'un torunlarından olan Şeyh Safiyüddin, Şeyh Zâhid'e intisap ederek onun damadı oldu. Şeyh Zâhid'in vefatından sonra irşat makamına oturdu ve Bûndar ailesinin manevi mirasını devraldı.

Geştasfi'den Bağkuye'ye ve Erdebil'e kadar olan bölgede yaşayan halkın çoğunluğu Şafii mezhebine mensuptu ve Kürtler bu mezhebe özel bir bağlılık gösteriyorlardı. Şeyh Safiyüddin, tasavvuf silsilesini Şeyh Zâhid'den almış ve manevi yolculuğu sırasında Erdebil'den Şiraz'a kadar bir mürşit aramıştı. Bu süreçte, onunla irtibat kurarak kendisini Şeyh Zâhid'e yönlendirenlerin çoğu da Şafii mezhebine mensuptu.

Şeyh Safiyüddin'in tasavvufî silsilesi ve irşat bağları, Sühreverdî, Ahmed Gazali, Cüneyd-i Bağdadi ve Mâruf-i Kerhî üzerinden Ehlibeyte ulaşmaktadır. Tasavvuf büyükleri, tarikat ve şeriat hassasiyetlerini bir araya getirme noktasında, mezheplere karşı hoşgörülü bir tavır sergilemeleriyle dikkat çekmişlerdir. Bu durum, onların çeşitli mezhepler arasında bir denge sağlamalarına ve farklı grupları etkilemelerine olanak tanımıştır.

9 "Sağraba" veya "Sağrabe" olarak yazılan kelime Müslüman ile Gayrimüslim unsurları arasında bulunan tampon bölgeye denilir; zamanla bu bölgeler yer değiştirebilir.

Şeyh Safiyüddin'in yaşamına dair bazı ayrıntılar, onun Ehlîbeyte derin bir bağlılık duyduğunu göstermektedir. Şeyh Safiyüddin dönemine kadar ailesinin Al-i Muhammed'e (Hz. Ali ve Hz. Fatıma soyuna) nispet edildiğine dair herhangi bir belge ya da kanıt bulunmamaktadır. Ancak, oğlu Şeyh Sadreddin döneminden itibaren bu ailede Seyyidlik iddiası kabul görmüş ve yerleşmiştir. Nitekim Şeyh Sadreddin'in Hicaz'a yaptığı yolculuk sırasında, bu iddia Medine'de tartışılmış, belgelenmiş ve kabul edilmiştir.

2. Tabâtabâî, M. (1345/1966). Ez-Taht-i Post-i Dervîşi ta Taht-i Şehriyari. *Salname-i Vahid*, (33), ss. 720-727.

En eski *Saffetü's-Safa* nüshalarından birinde, Şeyh Safiyüddin'in soy silsilesi hakkında bilgi verilmektedir ve bu nüsha, Şah İsmail'in döneminden önce yazılmıştır. Muhyiddin Ebû Yahya bin İbrahim bin Ali bin Sadrüddin bin Şeyh Safi'nin, Halep'te, Şah İsmail'in doğumundan önce soy silsilesiyle ilişkilendirildiği gibi onun soy ağacında Halep halkının da tanıdığı, eski zamanların ünlü simalarından Hacı Ali'nin ismi de yer almaktadır. Buna hiç kimse itiraz edemez.

O dönemde, Alevî büyükleri dahi hem Erdebil hem de Tebriz gibi şehirlerde "Seyyid" olarak anılmalarına rağmen, örneğin Seyyid Cemâlüddin, Seyyid Zeynüddin ve Şeyh Zâhid'in müritlerinden Şeyh Safi gibi şahsiyetler; Şeyh Safiyüddin, Şeyh Sadrüddin ve Şeyh'in ilk torunları hiçbir zaman "Seyyid" unvanı ile belgelerde anılmamışlar; her zaman "Şeyh" unvanı ile anılmışlardır. Aynı şekilde, Şah İsmail de "Seyyid Ali" olarak anılmaktaydı.

Şeyh Safiyüddin'in tarikatındaki "hırka" (özel elbise) belgelerinin, soy bağına dayalı sıfatlardan önce geldiği konusunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Bununla birlikte, dönemin önemli Alevî büyükleri, aynı zamanda Şeyh Safiyüddin'in çağdaşları olan kişiler, Ardeşen ve Tebriz gibi yerlerde "Seyyid" unvanı ile anılmaktaydı. Örneğin, Seyyid Cemâlüddin, Şeyh Zahid ve Seyyid Zeynüddin gibi isimler bu dönemde öne çıkan figürlerdendi. Ancak Şeyh Safiyüddin'in müritleri ile kendisi, Şeyh Sadrüddin ve ilk kuşak torunları, hiçbir zaman "Seyyid" unvanı ile anılmamış, aksine her zaman "Şeyh" unvanı ile belgelerde kaydedilmiştir. Bu durum, Şah İsmail'in de "Şeyh Oğlu" veya "Şeyh Zade" olarak anılmasıyla paralellik göstermektedir.

Ayrıca, Şeyh Sadrüddin Hac ziyareti için gittiğinde, Medine şehrinde soyunun sunulması meselesi gündeme gelmiş ve eski bir *Saffetü's-Safa* nüshasında aktarıldığına göre, Seyyid Sadrüddin, Firuz Zerrinkulah'a soyunu arz etmiş ve Firuz'dan Peygamber Efendimize kadar olan soy sırasını sayarak bütün Seyyidler bunun üzerinde ittifak etmiş ve doğrulamışlardır. Hacılardan bir topluluk da bu durumu şahit olarak kabul etmiştir.

Daha sonra, bu soy ağacında, İbn Bezzaz kitabından aktarılan rivayette, Firuz'dan İmam Musa Kazım'a kadar olan soy şöyle belirtilmiştir:

"Firuz (Firuz bin) Mahdî bin Ali bin Hüseyin bin Ahmed bin Davud bin Ali bin Musa el-Kâzım bin İbrahim bin İbrahim bin Musa el-Kâzım."

Bu soy silsilesi, *Saffetü's-Safa* nüshasında yer alan ve Halep'in Kevkebî ailesinin, Şeyh Safiyüddin'in torunları olduklarını iddia eden soy ağacıyla örtüşmektedir. Bu soy ağacı, Firuz veya Firus (ya da Piruz) adından itibaren şu şekilde kaydedilmiştir:

Ve "Sultanü'l-Şeyh" Firuz Şah bin Sincarî,¹⁰ Mehdi bin Bedreddin Hasan bin Ebü'l-Kasım Muhammed bin Sabit bin Hüseyin bin Ahmed bin Davud bin Ali bin Musa el-Sani bin İbrahim el-Murtaza bin İmam Musa el-Kazım şeklinde kaydedilmiştir.

Bazı Safevî İnan tarihlerinde de bu soy silsilesi, yaygın ve bilinen *Saffetü's-Safa* metninden alınmış ve küçük bir değişiklikle aktarılmıştır. Örneğin, Mirza Tahir Vahid *Abbasnâme* adlı eserinde bunu şu şekilde zikretmiştir:

"Şeyh Safiyüddin, İshak bin Kutbül-Evliyâ Seyyid Cibrîl bin Kutbeddin Salih bin Hasan bin Muhammed

¹⁰ Sincar, Suriye sınırına yakın, Irak'ın kuzeybatısında yer alan dağlık bir bölgedir ve bu bölge, Yezidi Kürtlerinin yaşadığı bir yer olarak bilinir. Selçuklu Sultanı olan Sencer'in burada doğmuş olduğu ve bu nedenle bölgeye adını verdiği söylenmektedir.

bin Avaz bin Şah Firuz bin Mahdî bin Ebû'l-Kâsım Sâbit bin Hüseyin bin Ahmed bin Davud bin Ali bin Musa bin İbrahim bin İmam Musa el-Kâzım (Aleyhisselam)..."

Bu yaygın ve bilinen soy ağacı, Safevîler döneminde yazılan çoğu eserde, İbn Bezzaz'dan nakledilmiş ve tekrar edilmiştir.

Diğer bir soy ağacı ise şu şekildedir:

"Firuz Şah bin Muhammed bin Şerefşah bin Muhammed bin Hasan bin Muhammed bin İbrahim bin Ca'fer bin Muhammed bin Muhammed bin İsmail bin Muhammed bin Ahmed el-A'râbî bin Kasım bin Hamza bin Musa el-Kâzım..."

Bu soy ağacı, Şeyh Safiyüddin'in ailesinin soyu hakkında kaydedilen bir farklılığı ortaya koymaktadır. Bu, İbn Bezzaz'ın, Şeyh Safiyüddin'in soyunu aktarırken Şeyh Sadrüddin'den naklettiği bir hikâye ile de doğrulanmaktadır. Hikâyede, Şeyh Sadrüddin şöyle demektedir:

"Şeyh, kutsal ruhu hakkında, 'Bizim soyumuzda Seyyidlik vardır, fakat ben sormadım, Alevi mi yoksa Şerîf mi olduğunu, böylece şüphe halinde kalsın' demiştir."

Bir başka eski İbn Bezzaz nüshasında ise bu ifadeye şu ekleme yapılmıştır:

"Ve o zamanlar, soyadlarını araştıranlar, *Bahrü'l-Ensâb* ve diğer kaynaklarda, konuyla ilgili bilgisi olan yaşlılardan sorduklarında, bunların Seyyid oldukları ve İmam Hüseyin'in soyundan geldikleri ortaya çıkmıştır."

Şeyh Sadrüddin, Allah onun bereketini tüm âleme versin, Sultan Berkuk'un zamanında, Hicrî 707 Milâdî 1308 yılında Hac ziyaretine gitmiştir. O dönemde, Peygamber Efendimizin mübarek türbesine (*Ravzatü'l-Şerife*) ulaştıklarında, Medine'nin tüm ileri gelenleri ve diğer bölgelerden pek çok insan orada toplanmıştı.

Allah onun bereketini artırsın, soyu ve nesebiyle şerefli olan Seyyid Şerif, Seyyid Şehabeddin Ahmed bin Hüseyin, o dönemde Medine'nin sultanıydı. Bu zat, bir gün Şeyh Sadrüddin ile karşılaştığında, soyunu tanıtarak, "Piruz Zerrin" (Altın Firuz) soyuna kadar uzanan nesebini dile getirmiştir.

Seyyid Şihâbeddin, bu soy silsilesinin son derece doğru olduğunu söylemiş; Firuz'dan Peygamber Efendimize (salât ve selâm üzerine olsun) kadar olan soy sırasını sayarak, tüm Seyyidler'in bu soy silsilesine tam olarak katıldıklarını ve doğruladıklarını, hacıların da bu durumu şahitlik ettiklerini belirtmiştir.

Ancak bu hikâye, İbn Bezzaz'ın kitabının normal nüshalarında yer almamaktadır. Bunun yerine, iki farklı hikâye daha bulunmaktadır. Bu hikâyelerden biri Seyyid Haşem bin Hasan Mekki'den, diğeri ise Seyyid Zeyneddin'den aktarılmış olup her ikisi de Şeyh Safiyüddin'in Alevî ve Hüseyinî soyuyla ilgili açıklamalara dayanmaktadır.

Her halükârda, Şeyh Safiyüddin'in Seyyidliğe olan bağının Şeyh Sadrüddin zamanından beri tartışıldığı fakat Şah Tahmasb döneminde bir gerçeklik kazandığı ve X. yüzyıldan itibaren yazılan soy ve tarih kitaplarında bu meselenin genellikle yer aldığı anlaşılmaktadır.

Firuz Sincârî'nin Kürt bir kökene sahip olduğu ve bunun imkânsız olmadığı görülmektedir. Çünkü şu anda Şam, Irak, Türkiye, İran ve Kafkasya'da, Kürt kimliği ile Alevi kimliği arasında bir çelişki olmayan yüzlerce Alevi ailesi bulunmaktadır. Bu nedenle, Şeyh Safiyüddin'in atalarının Alevi olması hiçbir şekilde sorun teşkil etmemektedir. Ayrıca bu bağın doğru ve geçerli olduğunu savunmak da herhangi bir sorun oluşturmamaktadır.

Safevî döneminin sonlarına kadar, bu soya ilişkin bazı şüpheler mevcuttu. Örneğin, Hasan bin Hür Amilî, Şah Süleyman dönemiyle ilgili yazdığı tarih kitabında, Şeyh Safiyüddin'in Şeyh Zahid'in kızıyla evlendiğini ve bu evlilikten doğan kızını Alevî bir Seyyid'e verdiğini belirtmiştir. Bu evlilikten ise Şah İsmail'in doğduğunu açıklamıştır. Bu görüş, Şeyh Safiyüddin'in soyunun Alevî ve Hüseyinî kökenlere dayandığını gösteren önemli bir perspektif sunmaktadır.

Bununla birlikte, bu Şii fakihinin, Safevîlerin soyunun kökeni hakkındaki bilgisizliği, meselenin diğerleri açısından çok önemli görülmemektedir. Şah Tahmasb'ın soyunun doğruluğunu kanıtlama çabası ve Seyyid Ahmed Kesrevî'nin bu bağları reddetmesi gibi görüşler, tartışmanın önemini başka bir bağlama taşımaktadır.

Öyle ki Halep'teki Kevkebî ailesi ve Bağdat'taki Haydarî aileleri, Şeyh Safiyüddin'e olan soy bağlarını ve Alevî Hüseyinî kökenlerini iddia etmelerine rağmen, bu konuya dair ciddi bir itirazda bulunmamaktadırlar.

"*Tabayi el-İstibdad*" ve *Secl Müzakerati'l-Ümm al-Quri* eserlerinin sahibi Seyyid Muhammed Reşit Rıza, *Mecelletü'l- Menâr*¹¹ eserinde Seyyid Abdürrahman Kevkebî'nin ölümünden sonra, onu şöyle tarif etmiştir:

"O, soyundan gelen, emir olan, yüksek haysiyetli ve güçlü irade sahibi bir kişiliktir. Zira o, Halep'e göç eden Seyyid İbrahim Safevî'nin soyundandır ve Safevîler'in hükümdarlık tarihi, kimseye gizli değildir. Bu yüzden Allah rahmet etsin (yani Seyyid Abdürrahman), hükümetlerden korkmazdı ve onlarla görüşmeye gitmezdi; oysa onların yönetimi aslında otoriter bir yönetimdi."

Halep'teki Kevkebî ailesi, Hicrî IX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar bu şehirde tanınmış ve saygı görmüş bir aile olup kendilerini Şeyh Safiyüddin'in soyuna bağlamaktadırlar.

Bu aileden Halep'te yüksek bir mevkie ilk ulaşan kişi, İbrahim el-Erdebilî'nin oğlu ve Kevkebî olarak tanınan Ebû Yahya Muhammed'dir. Kevkebî olarak tanınmasının sebebi, başlangıçta demircilik yaparak yıldız şeklinde çiviler üretmesiydi. Bu çiviler, Arapça'da "kevâkib" (yıldızlar) olarak adlandırılmaktaydı. Daha sonra tasavvufa yönelen Ebû Yahya, bu yolculuğunda öyle bir noktaya ulaşmıştır ki emirler, onun huzuruna geldiklerinde kendisini zikirle meşgul bulur ve zikir tamamlanana kadar ayakta beklerlerdi.

Mısır hükümdarı Kayıtbay ile Osmanlı padişahı II. Bayezid arasında gerçekleşen savaş sırasında, Kayıtbay, Ebû Yahya'dan bazı müritlerini Mısır ordusuna göndermesini istemiştir. Mısır ordusu zafer kazandıktan sonra, bu başarının, Şeyh'in manevi varlığının bereketine dayandığına inanılmıştır.

Ebû Yahya Kevkebî, tarikata mensup olanlardan birinin, yani Safevîler'in, ehli-sünnetten sapacağına dair bir kehanette bulunmuştur. Bu kehanet, onun ölümünden beş yıl önce, Hicrî 897 yılında gerçekleşmiş ve Hicrî 892'de Şah İsmail doğmuştur. Bu durum, kehanetin gerçekleşmesi olarak kabul edilmiştir.

İlginç bir şekilde, Seyyid İbrahim Haydarî, *Unvanü'l-Mecd*¹² adlı kitabında, büyük atası Şeyh Safiyüddin'e ait bir rüya anlatmakta ve bu rüyada Şah İsmail'in doğumunu ve atalarının kehanetini açıklamaktadır.

Irak'taki Haydariler ailesi, Kürt olarak kabul edilmelerine rağmen soylarını Şeyh Safiyüddin'in soyundan gelen bir kişi olan Pireddin'e dayandırmaktadır. Pireddin, başlangıçta Horasan'ın kuzeydoğusunda yaşamış, sonrasında ise Kürdistan dağlarına gelerek Kürtler arasında yerleşmiştir. Haydariler, dil, din ve yaşam tarzı bakımından Kürtlerin Şâfî mezhebine mensup olup Osmanlı Hanedanı'nın taraftarlarıydı. Aynı zamanda, Şii inançları ve Safevîler ile olan düşmanlıklarıyla dikkat çekmişlerdir.

Bu aileye duyulan kin ve düşmanlık, özellikle *Tarih-i Bağdad* adlı eserde oldukça belirgindir.

Kevkebîler ve Haydarîler, her ikisi de kendilerini Şeyh Safiyüddin'in soyundan, yani İbrahim Safevî'ye dayandırmaktadır. Ancak, Haydarîlerin, bu İbrahim'i Şah İsmail'in orta yaşta olan kardeşi olarak tanıttıkları söylenmektedir. Rivayetlere göre, İbrahim, büyük ağabeyi Sultan Ali Takîye'nin öldürülmesinin ardından tasavvufu terk etmiş ve bu yolu küçük kardeşi Şah İsmail'e bırakmıştır. Bir başka rivayete göre ise İbrahim, daha sonra tanınmaz bir şekilde seyahatlere çıkmış; farklı bir rivayete göre ise Şah İsmail'in yanında savaşmış ve ona kılıç çekmiştir.

¹¹ Reşid Rıza. (1350-1902). "Mesabu azim -bi-vefatin alim", *el-Mücelletü'l-Menar*, el-mücellidü'l-hamis el-cüz'ü's-sadis, s. 278.

¹² İbrahim Fasih bin Sıbgatullah bin el-Haydari el-Bağdadi. (1962). *Unvanu'l-Mecd fi Beyani ahvali Bağdad ve'l-Basra ve Necd. Daru'l-Menşuratu'l-Basra*, ss. 87-88.

Her halükârda, İbrahim bin Haydar Safevî'nin göçebe hayatı ve izinin kaybolması, soyunun daha sonra Kürdistan'daki bir aile tarafından sahiplenilmesine yol açmıştır. Bu aile, kendilerini İbrahim'in soyundan saymış ve bu durum, Haydarî ailesinin soylarını Safevî İbrahim'e dayandırmalarının temelini oluşturmuştur.

Ancak Kevkebîler, soylarını dayandırdıkları İbrahim'in, Şeyh Safiyüddin'in oğlu İbrahim bin Ali bin Musa bin Safiyüddin olduğunu belirtmektedirler. Bu İbrahim, "Şeyh Şah" olarak bilinen ve Cüneyd'in babası olan aynı kişidir. İran rivayetlerinde, onun Batı İran bölgelerinde seyahatine dair bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak bazı anlatılarda, Şeyh Ali Siyah-Pûş'un Hac yolculuğuna çıktığında, oğlu İbrahim'in de onu takip ettiği ve Halep ile Şam üzerinden Hicaz'a gittiği belirtilmektedir. Dönüşte, Kudüs'e ulaştıklarında, Şeyh Ali Siyah-Pûş'un vefat ettiği ve burada defnedildiği ifade edilmektedir. Şeyh İbrahim ise İran'a geri dönerek irşad görevini üstlenmiştir.

Kevkebî ailesinin kendi anlatısına göre bu İbrahim önce Raba'ya, ardından Fırat kıyısındaki Bira'ya gitmiş, oradan da Halep'e ulaşarak yerleşmiş ve burada bir aile kurmuştur. Halep'te bir eş ve çocuk sahibi olmuştur.

Ebû Yahya Muhammed, Kevkebî ailesinin ilk lideri ve Halep'teki Erdebîlî Tarikatı'nın başıydı. Demircilikten irşad kürsüsüne yükselen bu kişi, aynı zamanda İbrahim'in oğludur. Kevkebî ailesi, görünüşte Hanefî mezhebine mensup olup, Erdebîlî Tarikatı'nın takipçileri olmuşlardır.

Seyyid Mahmud Kevkebî, merhum Seyyid Abdürrahman Kevkebî'nin kardeşi olup 1332'de vefat etmiştir. Gençliğinde, Şeyh Ebû Yahya Kevkebî, Halep'teki Ahmediye Kütüphanesi'nde, bazı Halep âlimlerinin katılımıyla Sultan Cüneyd'in göç hikâyesini okuduğunu anlatmıştır. Bu hikâyeyi, Şeyh Ebû Yahya Kevkebî ile konuşarak dinlediğinde, ailesinin soyunu Halep'e hac ziyareti için gelen Şeyh Ali Siyah-Pûş'a dayandırmaya çalışmıştır. Hikâyeye göre Şeyh Ali Siyah-Pûş, Halep'e yerleşmiş, burada bir eş almış ve Kevkebî ailesinin atası bu evlilikten doğmuştur. Ancak Kevkebî ailesinin elinde bulunan soy şeceresi, soylarını İbrahim'e, yani İran'da "Şeyh Şah" olarak bilinen İbrahim bin Ali'ye kadar izlemektedir.

Her halükârda, Kevkebî ailesi, Şah İsmail'in ortaya çıkmasından önce Halep'te kendine bir ün ve saygınlık kazanmış, aynı zamanda Erdebîlî Tarikatı'nın takipçileri olarak tanınmıştır. Halep'teki Cevlûn Mahallesi'nde bulunan Kevkebî Camii, Ebû Yahya Kevkebî'nin miras bıraktığı önemli eserlerden biridir. Bu caminin avlusunda kendisinin mezarı yer almakta olup Mısır Memlûk Sultanları tarafından üzerine bir kubbe inşa edilmiştir. Bu olay, Halep tarihindeki önemli yerel hadiselerden biri olarak kaydedilmiştir.

"Kunuzü'z-Zehab fi Tarih Halep" adlı eserin yazarı, bu olayların yakın zamanlarında yaşamış bir tarihçidir ve kitabında bu durumu şu şekilde aktarır:

Ramazan Ayının 25. Günü Toplantısı:

"Ramazan ayının 25. günü (Hicrî 863 yılı), Halep yöneticisi Canım'ın Adalet Sarayı'nda bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya dört kadı, Şeyh Şemseddin bin Şemmâ ve Şeyh Şemseddin Muhammed el-Selamî katılmıştır. Toplantının konusu, Şeyh Cüneyd bin Ali bin Sadrüddin Erdebîlî'nin durumu olmuştur. Şeyh Cüneyd, Kiliz'de yerleşmiş ve burada bir cami ile hamam inşa etmiştir. Halk, baba ve dedesinin şerefine duyduğu saygı nedeniyle kendisine büyük bir bağlılık göstermekteydi. İnsanlar, onun emirlerine uyar, hizmetinde bulunmaktan geri durmaz ve ona olan bağlılıklarını her fırsatta ifade ederdi. Rum, Acem ve diğer bölgelerden birçok insan, kendisine akın ederek büyük değer gösterirdi.

Daha sonraki dönemlerde, Şeyh Cüneyd ve topluluğu, Antakya yakınlarındaki Musa Dağı'na yerleşerek ahşap evler inşa etmiştir. Ancak bu yerleşim yerindeki yaşam biçimi, halkın çoğunluğunun yaşantısından ziyade krallara uygun bir hayat tarzını yansıtmaktaydı. Halep yöneticisi, daha önce Şeyh Cüneyd'i toplantıya davet etmiş, ancak katılım sağlanamamıştır. Daha sonra Halep yöneticisi, Antakya müftüsü Şeyh Şemseddin bin Acın el-Şâfiî ile birlikte Şeyh Cüneyd'i getirtmek istemiş, fakat başarılı olamamıştır. Sultan'ın sarayından gönderilen bir grup asker de aynı şekilde sonuç alamamıştır. Şeyh Cüneyd ve topluluğu, yanlarına gelenlere onlarla gitmeyi reddederek bulunduğu bölgede direniş göstermiştir. Bu direniş sonunda, Şeyh Cüneyd'in topluluğu, Türkmen emirlerinden İbrahim bin Gazî'yi Akrâ Dağı'nda öldürmüştür. Bu olay, bölgedeki önemli askeri çatışmalardan biri olarak kaydedilmiştir.

Bu toplantı, yukarıda anlatılan olaylar nedeniyle gerçekleştirilmiştir. Biz mecliste iken Halep yöneticisi, Haleb'de yaşamakta olan Şeyh Muhammed b. Şeyh İdris el-Erdebîlî'nin peşinden haber gönderdi. Bu kişi daha önce Erbil'de idi sonra Haleb'e göç etmişti. Şeyh Cüneyd, Şeyh Muhammed'in

kız kardeşi ile evlendi. Ancak daha sonra aralarında anlaşmazlık çıktı ve boşandılar. Bundan dolayı aralarında soğukluk oluşmuştu.

Geldiğinde, kendisine “bu adam hakkında ne dersin” diye sordu. O da “onunla aramızda husumet var dolayısıyla onun hakkında benim görüşüme bakma” şeklinde cevap verdi ve ayrılıp gitti. Mecliste hazır bulunanlar Şeyhin bu cevabını takdir edip cevabını mantıklı ve sağduyulu buldu.

Bu esnada, Şeyh Abdülkerim’den bir mektup geldi ve mektupta bahsedilen kişi (Şeyh Cüneyd) Şa’şâî mezhebine mensup olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde, Şeyh Ahmet el-Bekirci’den gelen bir başka mektupta da bu kişinin durumuna dair bilgiler vardı. Bu mektuplar, toplantıya katılanlar tarafından dikkatle değerlendirildi.

Bu adam, cemaatten ayrılmış ve bazı olumsuzluklar ona atfedilmiştir. Halkın bir kısmı Halep yöneticisinin gönderdiği kişilere karşı dağa çıkarak kavgaya tutuşmuş, çatışma iki grup arasında ölümlerle sonuçlanmıştır. Bunun üzerine grup, dağdan geri çekilerek Acem diyarına kaçmıştır. Daha sonra Şeyh Cüneyd’in bazı hükümdarlara karşı savaş açmış ve çıkan mücadelede öldürülmüş. Ancak adamlarından bazıları onun hâlâ hayatta olduğunu iddia etmektedir.”

Bu *Halep Tarihi* kitabından aktarılan açıklamalarda, yazar, Safevi davetinin ve onların Halep ile çevresindeki bölgelere nüfuzunun zaman ve mekân bakımından yakın olduğundan onlar hakkında birkaç önemli noktanın tespitine yardımcı olabilir.

Halep halkının Şeyh Safiyüddin ve oğlu Şeyh Sadreddin’e olan eski bağları ve inançlarıdır. Bu durum, Şeyh Cüneyd’in de bu bağlardan faydalanma imkânı bulmuş olabileceğini göstermektedir. Ayrıca bu durum, İsfahanlı Fazl Ruzbehân’ın *Âlemârâyî*’de Şeyh Sadreddin hakkında yazdığı, “Rumlular ve bu toprakların büyüklerinin, bu şeyhlerin ilk mürşitleriyle olan yakın bağları” şeklindeki ifadeyle de örtüşmektedir.

Bu noktaların en önemlisi, Halep halkının Şeyh Safiyüddin ve oğlu Sadreddin’e duyduğu ilgi ve inançtır; öyle ki bu durum, Şeyh Cüneyd’in bile bundan faydalanabileceği bir fırsat yaratmıştır. Bu durum aynı zamanda, Fahreddin Ruzbehân-ı İsfahânî’nin, Şeyh Sadreddin hakkında *Âlemârâyî* eserinde dile getirdiği bir görüşü de doğrulamaktadır. Ruzbehân, Rum halkı ve bu bölgenin ileri gelenlerinin, bu tarikatın ilk şeyhleriyle güçlü bir bağ içinde olduklarını vurgulamaktadır. İbn Bazzâz’ın tarihinde yer alan çok sayıda rivayet, Şeyh Safiyüddin’in tebliğ ve irşat alanını çok uzak bölgelere kadar genişlettiğini göstermektedir. Bu rivayetler, bu tasavvuf yolunun, Şeyh Safiyüddin’in hayatı boyunca Nil Nehri çevresi ve Sudan’a kadar yayıldığını ortaya koymaktadır.

Afrâhîm ya da İbrahim Tersânî’nin, Şeyh Safi’nin hizmetinde olup hak ederek halifelik makamına yükseldiği ve Şeyh Zâhid’in ruhunun ona rüya yoluyla Şeyh Sadreddin’in halini bozduğunu düşündürerek onu, daha sonra Keşişlik bölgesine gönderdiği ve burada rehberlik yapması için görevlendirdiği meselesi de Safevi davetinin genişliğini ve etkisini gösteren bir başka unsurdur. İbn Bezzaz, Sadreddin dönemi boyunca bu işlerin devam ettiğine ve geliştiğine dair bazı işaretlerde bulunmaktadır.

Eğer Şeyh Safi’nin düşünce etkisi, Halep’in kuzeyindeki Ermeni yerleşimlerinden Nil Nehri’ne ve Sudan’a kadar uzanıyorsa, Halep halkının ona ve oğluna olan inançlarına şaşmamak gerekir. Bir diğer önemli nokta, Şeyh Cüneyd’in Halep çevresindeki Kiliz (ya da Kilis) bölgesinde ikamet etmiş olmasıdır. Bu bölge, Kürtlerin yaşadığı bir yer olup burada Yezidi ve Şafii Kürtleri yaşamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu bölgede Aşîre-i Besenciyan adıyla bilinen aynı zamanda Aşîre-i Senjan Kürdî olarak da anılan bir aşiret bulunmaktadır. Şeyh Safi’nin bu aşiretten gelmiş olması hem dil hem de konu açısından yakın bir bağa işaret etmektedir. Ancak mevcut belgeler, bu dönemin ayrıntılarına daha derinlemesine inmeye imkân vermediğinden, Şeyh Cüneyd’in Kilis bölgesini ikamet yeri olarak seçmesinin nedenini tam anlamıyla açıklamak mümkün olmamaktadır.

Şunu biliyoruz ki bu bölgenin, Kiliz kasabasının yer aldığı Kilis ilçesi, eski İran kökenli iki önemli yerleşim alanına ev sahipliği yapmaktadır. Bunlardan biri, Qurs ya da Qors olarak bilinen yerleşimdir ve günümüzde Şeyh Khurus veya Khurus olarak anılmaktadır. Lübnan Maruni mezhebinin dini önderi de aslen buradan çıkmıştır ve bu Hristiyan mezhebî, İran’dan göç edenlerin Suriye sahillerine yerleşmeleriyle bu bölgede yayılmaya başlamıştır. Diğer bir kasaba ise Menbic ya da Hanbed olarak bilinir. Bu kasaba, İran Şahı Nüşîrevan’ın, Antakya’yı fethedip yıktıktan sonra burada kurduğu bir

yerleşimdir. Menbic adı, Farsçadaki Manbeh kelimesinden türetilerek Arapçaya Menbic olarak geçmiştir.

Bu durumda, Besenciyan aşireti'nin ve Şeyh Horus ya da Kurus köyünün Kilis bölgesindeki yerleşimi dikkate alındığında, Şeyh Cüneyd'in Halep'ten bu bölgeye getirilip yerleştirilmesinin, bizler için henüz bilinmeyen bazı geçmişteki ilişkilerle bağlantılı olabileceği sonucuna varılabilir.

Üçüncü nokta, Şeyh Cüneyd'in, Seyyid Muhammed Muş'aşa'nın Şa'şa'nî mezhebine olan ilgisidir. Bu durum, bu Safevi şeyhinin, ailesinin geleneklerine ters olarak çoğunlukla Şafîilerle ilişkili olan ailesinin aksine, Halep çevresindeki Kilikya'nın kuzeyine kadar yerleşmiş olan Ali Allahîler (ya da Gulat) ile yakın bir ilişki kurduğunu göstermektedir. Cüneyd'in Kilis'den Cebel Musa'ya doğru çekilmesi, Halep'in kuzeybatısındaki dağlık bölgede, Halep valisinin yardımcılarıyla girdiği çatışmalarda, yerel Nusayrîler'in gücünden faydalanmak amacıyla yapılmış olabilir.

Bir başka önemli nokta, Halepli tarihçinin verdiği bu şahitlikten, muhtemelen Cüneyd'in vatandaşı¹³ olan kişinin belirttiği üzere, "*Hace Ali Siyah-ı Pûş*" adlı kişinin, Cüneyd'in atalarından olan bu şahsiyetin, Halep bölgesinde '*Seyyid Ali*' olarak tanınmış olmasıdır. Bu bilginin, '*Âl-i Kevâkibî*' ailesinin soy kütüğüyle bağlantısı kurularak daha iyi anlaşılabilir. Eğer Safevi ailesinin Halep'teki bu '*Seyyidlik*' unvanı, İran'daki ünlerinden önce değilse de en azından ondan sonra ortaya çıkmamıştır.

Bu konuda ayrıca şunları da belirtmek gerekir ki Cüneyd'in İran'a çekilmesinin ve Şirvan hükümdarlarıyla girdiği çatışmaların, onun bu dönemdeki öyküsünün önemli bir parçası olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Ancak Cüneyd'in Uzun Hasan'la olan önceki ya da sonraki bağlantısına dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bunun yerine, Cüneyd'in "sultan"ın kayboluşuyla ilgili olarak ona bağlı olanların, onun haleflerinden daha yüksek bir saygıyla baktığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı belgelerinde, Cüneyd'in İran'dan batıya yaptığı seyahat farklı bir şekilde anlatılmaktadır. İlk olarak, Cüneyd'in 852 (1448) ile 855 (1451) yılları arasında Osmanlı padişahı II. Murad ile bağlantılı olduğu belirtilmektedir. Ardından, daha Osmanlı topraklarına katılmamış olan Karaman bölgesine gitmiş ve burada kendi tarikatını yaymaya başlamıştır. Daha sonra Halep'in kuzeyindeki Kilikya'ya geçerek daha sonra Safevîler safında savaşacak olan Türkmen Varsak boylarını ziyaret etmiştir. Ardından İskenderun Körfezi'ne komşu olan Arsus Dağları'na gitmiş ve bu bölgeyi daha önce de ziyaret ettiği belirtilmiştir. Bu Osmanlı anlatısında, Cüneyd'in Kiliz veya Kilis kasabasında kalışına dair herhangi bir referans bulunmamaktadır. Ancak, her iki rivayetin birleşimi, yalnızca yıllar açısından bir fark dışında, temel ilkelerle çelişmemektedir.

Kunûzu'z-Zeheb adlı Arap kaynağında, Cüneyd'in davasına bakılmak üzere bir meclisin Hicrî 863 Ramazan olaylarında toplandığı yazılıdır. Buna karşın, Türk kaynakları Cüneyd'in Trabzon'a yaptığı saldırıyı ve burada yenilerek Hısn Keyfa'ya gitmek zorunda kaldığını Hicrî 861 yılına tarihler. Bu olayın sonunda, Uzun Hasan onu Diyarbakır'a davet etmiş ve üç yıl boyunca orada kalmıştır. Uzun Hasan, kız kardeşini Cüneyd'e eş olarak vermiştir.

Dolayısıyla Cüneyd'in Kilis'te kalışı, Diyarbakır'daki ikametiyi aynı zamana denk gelmektedir. Ayrıca, Cüneyd'in İran'a dönüşü ve Şirvan hükümdarıyla girdiği çatışmada öldürülmesi, İran tarihindeki kayıtlardan daha geç bir tarihe, en azından Hicrî 864 yılına denk düşmektedir. Her hâlükârda, bu olayların zamanlamasının tam olarak uyumlu hale getirilmesi oldukça zor bir iştir.

3. Tabâtabâî, M. (1345/1966). Ez-Taht-i Post-i Dervişi ta Taht-i Şehriyari. *Salname-i Vahid*, (34), ss. 876-882.

Sonuç olarak, Türkçe, Arapça ve Farsça rivayetlerin karşılaştırılması ve bunlar arasındaki benzerliklerin uyumu, Cüneyd'in İran'dan Azerbaycan dışına sürgün edilmesinin on iki yıl süren sürecine dair önemli bir gerçeği ortaya koymaktadır. Bu gerçek, Şeyh Safiyüddin ve Hace Ali'nin rehberlik dönemlerinden sonra Cüneyd döneminin, en büyük irşat faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir dönem olduğunu göstermektedir. Küçük Asya'nın her köşesinden Fırat Nehri'nin kıyılarından Halep'e, İskenderun sahillerine kadar uzanan bölgelerde, Cüneyd'in rehberliğinden faydalananlar, fedakârlık,

¹³ Halep'teki *Acem* ailesi, edebiyat ve ilim sahasında önde gelen bazı büyük şahsiyetler yetiştirmiştir ve *Ebû Zer* de bu aileyle bağlantılıdır.

sabır ve canlarını feda etme noktasında, Halep Dağları'ndaki Nusayri mezhebinin savunucuları olmuşlardır. Şeyh Safi ile müritleri arasındaki bağlantıyı sağlayan halifeler ise bu inanç ateşini ve hizmetkârlığı, fedakârlık noktasına kadar yoğunlaştırmışlardır.

Cüneyd'in Erdebil'den kayb olduğu esnada, Cafer, Hacı Ali'nin oğlu ve Şeyh İbrahim'in kardeşi, Cüneyd'in yerine Cihanşah Karakoyunlu tarafından, Şeyh Safiyüddin'in türbesinin yöneticiliği ve tarikatın şeyhliğine atanmıştır. Ancak gerçekte, 852 ile 862 yılları arasında Safevî tarikatının irşat bölgesi doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştı. Doğu bölgesinde Şeyh Cafer, tanınan liderdi ve o dönemdeki sultanın desteğini alıyordu. Batı bölgesinde ise Cüneyd, büyük bir gayret ve azimle Karadeniz ile Akdeniz arasındaki bölgede, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği alanlarda Safevî tarikatının sınırlarını genişletiyor ve etki alanını artırıyordu. Bu bölgelerdeki Türk, Kürt ve Arap kabilelerinde fedakâr öğretilerini yayarak, daha sonra Safevî Devleti'nin temellerini sağlamlaştıracak olanları yetiştiriyordu.

Şeyh Cafer Safevî, "Sadri Alavî" olarak bilinen bir şahsiyet olup doğu bölgesindeki faaliyetlerinde diğer Safevî şeyhleri gibi hareket ediyordu ve onun davetini dönüştürdüğü ya da değiştirdiği yönünde herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Oysa Şeyh Cüneyd, davet alanında o kadar ileri gitmişti ki Musa'şâ'iler ve Nusayrîler ile de uzlaşmakta ve uyum sağlamakta zorlanmamıştı.

İlginçtir ki daha sonra Safevî Devleti, Cafer'in liderlik dönemini, kendi tarikatlarının irşat dönemi olarak hiç hesaba katmamıştır. Safevî tarikatının irşat silsilesinde, doğrudan İbrahim'den Cüneyd'e kadar bir geçiş olduğu belirtilirken Şeyh Cafer'in herhangi bir hakkı yaptığı kabul edilmemiştir.

Tarikatın üst kademelerinin sıralaması, İran Safevî tarikatı ile aynı doğrultudadır; ancak İbrahim bin Ali'nin ardından, Cüneyd yerine Ebû Yahya Muhammed bin İbrahim'in adı geçirilmiştir. Ebû Yahya da tarikatı, Kudüs'te gömülü olan Şeyh Bakîr aracılığıyla, İbrahim Sebtî'den almıştır.

O, Hacı Sultan Ali'den eğitim almıştı. Ancak zamanla ve iki tarafın inançlarındaki değişimle birlikte, İran Safevîleri ile Halep arasındaki bağlar zayıfladı. Bu süreçte Kevkebî ailesi Hanefî mezhebini benimserken İran Safevîleri, Haydar'dan itibaren ağırlıklı olarak İmamiyye mezhebine mensup oldular.

Bu konuda hatırlanması gereken önemli bir nokta şudur: Moğan Ovası ve Keştasfi kıyılarından, Astara, Lenkeran ve Taleş bölgesine, Antakya Dağları veya Kilikya Boğazı'na kadar uzanan bölgede Kürt kabileleri, dağların eteklerinde yaşamaktadır. Bu dağlar, Dicle ve Fırat nehirlerinin kaynaklarını birbirinden ayırmaktadır. V. yüzyıldan itibaren, bu bölgenin çevresine Gazneli boyları yerleşmiş ve Timur'un Küçük Asya ve Şam'a sefer yaptığı döneme kadar bölgenin güçlü unsurları Kürtler olmuştur. Eyyubîler ve Memlûkler, bu Kürtlerden yardım alarak Haçlıları, 200 yıl süren duraklamanın ardından, Şam sahillerinden püskürtmeyi başarmışlardır.

Eğer Safevîler'in Kürt kökenli olduklarını kabul edersek, o zaman şu sorun çözüme kavuşur: Neden Safevîler, her zaman bu bölgede kabilelerin desteği ve taraftarlığını kazanmışlardır ve neden Hacı Ali Siyahpuş, Emir Timur'dan, kendi ikametgâhlarından onları Türkistan'a götürmek üzere, kabilelerin özgürlüğünü talep etmiştir? Son olarak, İbrahim ve Cüneyd'in o bölgelere olan yönelimleri de bu bağlamda açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Daha önce belirtildiği gibi Halep'in kuzeyindeki Kilis bölgesinde "Besenciyan" adında bir aşiretin varlığı, bu aşiret ile Şeyh Zâhid Gîlânî ve Şeyh Safiyüddin Erdebilî'nin soylarında geçen "Sencan" Kürtleri arasında bir bağlantı olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca İbrahim Ethem'in soyundan gelen bir kişinin liderliğinde Moğan Ovası ve Erdebil'e gelen Kürt ordusu, Halep çevresindeki Kürt kabilelerinden oluşuyordu ve bu Besenciyanlar ile Sencanlar, belki de aynı belirsiz kökenden türemiş olabilir.

Bu durumda, Keştasfi ve Kelhoran (Erdebil) bölgelerinde yaşayan Kürt kabileleri ile Halep'in Kilis bölgesindeki yerleşim yerleri arasında bir kabilevi bağın bulunduğu sonucuna varılabilir. Cüneyd, Azerbaycan'dan düş kırıklığına uğrayıp çaresiz kaldığında bu bölgeye yönelmiş ve tıpkı Şeyh Muhammed bin İdris Erdebilî'nin ki Cüneyd eniştesidir, daha önce Erdebil'den Halep'e gitmesi gibi Cüneyd de aynı yolu izlemiştir. Cüneyd, daha sonra onun kız kardeşiyle evlenmiştir. Belki de Halep'teki dört mezhebin kadıları, fakihler ve bölge yöneticilerinin Cüneyd'e karşı muhalefeti olmasaydı

ve Cüneyd, bu bölgelerde davetini genişletmeye devam etme fırsatı bulsaydı, Mısır Memlûkleri ile doğrudan bağlantı kurabilseydi, tarih sayfası farklı şekilde yazılabilirdi.

Halep çevresinde, bölgedeki kabilelerin liderliği için rekabet eden Yezidi ve Şafîî Kürtlerinin yanı sıra, yerel Nusayrîler de bulunmaktaydı. Bu topluluklar, Lübnan'daki Marunî toplumu gibi Ceracime veya göçmen İranlıların soyundan gelenler olarak değerlendirilebilir. Bu durum, o bölgede Ali Allahîler ya da Ehl-i Hak mensuplarının yaşadığının bir göstergesidir. Halep'ten Lazkiye, Trablus ve Antakya'ya; kuzeyden de Antalya sahili ile Anadolu'nun iç bölgelerine kadar Ali'ye büyük bir sevgi besleyen cesur insanların yaşadığı yerler hala mevcuttur. Bu nedenle, Fransızlar, I. Dünya Savaşı sonrasında bu dini azınlık için o bölgede özerk bir yönetim kurmak istediklerinde, halk kendi millet ve dinini simgeleyen "Alevî" adını seçmiştir. Şu anda, Suriye Cumhuriyeti'nde bu bölge, Cebel-i Alavî olarak bilinmektedir. Cüneyd ve arkadaşlarının Kilis'te sığındığı dağlar da işte bu bölgededir. Bu bölgede yerleşik Nusayrîler, Ali'ye olan bağlılıkları konusunda, Cüneyd'in dini inançlarına en yakın görüşü benimseyen Huzistan'daki Muşa'sa'îler ile diğer İslami mezheplerden çok daha yakın bir inanca sahipti.

Belki de Safevî ailesinin Şiilikle olan ilk bağları, bir süre İran'daki Şafîilik ve Halep'teki Hanefîlik gibi mezhebi örtüler altında gizlenmiş olsa da köken itibarıyla çok eski bir döneme, özellikle göçmen Şencâbi Kürtleri arasındaki dostluk anlayışına dayanmaktadır. Eğer bazı çağdaş araştırmacıların iddia ettiği gibi Şencâbi Kürtlerinin adı zamanla değişmiş ve kırılmaya uğramış eski bir kavim olmadığını kabul edersek onları Ali'yi sevme inancını sürdüren bu eski geleneklerin mirasçısı olarak görebiliriz.

Mutaassıp bir yazar olan *Âlemârâ-î Emînî*'de, Safevîler'in ilerlemesi hakkında yaptığı değerlendirmeler kin ve düşmanlıkla doludur. Safevîler'e karşı aşırı ve gereğinden fazla bağlılık gösteren Rumluları sapık düşünceli ve "cehalet" içinde bir halk olarak tanımlar ve bu körü körüne bağlılığı, Haydar ile oğlunun daha fazla iddiada bulunmalarının başlıca nedeni olarak görür. Ardından Taleş, Siyahkuh ve Erdebil'e yerleşmiş göçmen Türkleri de "kötü talihli" ve "mavi elbiseli" gibi olumsuz sıfatlarla anarak eleştirir. Rum çevresinden gelen ve Şeyhzadelerin hizmetine katılan, savaşlarda Safevîler'in ilerleyişine ve zaferlerine önemli katkı sağlamış olan Sufi müritlerini ise "kâfir Rum soyundan gelenler" olarak tanımlar.

Safevî tarikatının Küçük Asya'daki etkisinin genişlemesi, Şah İsmail'in isyanından önce öyle bir noktaya gelmişti ki Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi hükümeti dışında hiçbir güç o bölgede ona karşı koyamazdı. Cüneyd'in savaş ve mücadelesinde izlediği yol, Sultan Haydar tarafından da takip edilmiş ve sonunda onun kaderini de belirlemiştir. Haydar'ın Ak Koyunlular ailesiyle olan akrabalığına rağmen Ak Koyunlu beyleri, Haydar'ın hırs ve krallık isteğini kabul etmemişlerdir. Bunun sonucunda oğlu Sultan Ali de babası ve dedesinin başarısızlıklarıyla aynı mücadeleye girmiştir. Cüneyd, Haydar ve Ali'nin hizmetinde savaşta deneyim kazanan sufi grupları, sonunda Haydar'ın küçük oğlu İsmail'in etrafında toplanmışlar ve onu, dergâhın liderliğinden, dedeleri Uzun Hasan'ın hükümdarlık tahtına yükseltmişlerdir.

Küçük Asya'daki Safevî müritlerinin gücü, ilk başta sadece Şeyh İsmail'in hizmetinde kılıç kuşanmış kabilelerle sınırlı sanılıyordu. Ancak zamanla, bu kabilelerin Safevîleri tahta çıkaran ve başarılı olmalarını sağlayan esas güç oldukları anlaşılmıştır. Bu desteğin temeli, Hacı Ali Siyahpuş'un Emir Timur nezdinde yaptığı aracılığa dayandığı kabul edilirdi. Hacı Ali, Emir Timur'dan, Safevî müritlerine, istedikleri yerde kalmalarına ve kimsenin onlara zarar vermemesi için bir ferman almıştı. Hacı Ali, Timurlenk'in huzuruna çıkarak, onun adına, Kürt kabilelerinin ve diğer halkların, istedikleri yerde kalmalarına izin veren bir serbestlik belgesi aldı; kimse onlara zarar vermeyecek, huzurlarını bozamayacaktı. Ancak yukarıda belirtilenlere bakıldığında, Hacı Ali'den önce, Şeyh Safi'nin babası ve dedesinin döneminde, Rum'un önde gelen kişileri ve o bölgenin halkı, Şeyh Safi'ye büyük bir saygı göstermişlerdir. Bu nedenle, Hacı Ali'nin onların özgürlüğünü sağlaması, aslında kendi ailesinin müritlerine yaptığı bir hizmetti. Timur'un emriyle, bu kişilerin yerleşim ve göç etme özgürlükleri için özel ayrıcalıklar belirlenmiş ve Osmanlı padişahları, onlara herhangi bir vergi veya harç yüklememekle yükümlü kılınmışlardır. Bu ayrıcalık ve saygı, Safevîler'in müritleri ve Şeyh Safi'nin mürşidi olan bu ailenin bağlılık zincirini öyle güçlendirmiştir ki Şah İsmail'in hareketi fiiliyata döküldüğünde, Rum şeyhlerinin ona zafer ve başarı vaadinde bulunmaları önemli bir rol oynamıştır. Dede Muhammed, Rum şeyhi, o bölgede büyük bir nüfuz sahibiydi ve onun ölümünden sonra, onun eğitimini almış

olan Şahkulu, Küçük Asya'yı Şah İsmail adına fethetmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti, Şahkulu'nun hareketini ciddiye almış ve Şah İsmail, İran'ın güney ve doğusundaki eyaletlerle meşgulken, Şahkulu'nun isyanı baş göstermiştir. Ancak Osmanlılar, bu isyanı bastırmak için olağanüstü bir iş birliği yapmışlar ve sonunda Şahkulu mağlup edilmiştir. Osmanlı tarihçileri, Şahkulu'yu "Şeytan Kulu" olarak adlandırmışlardır.

Şah İsmail'in dikkatinin güney ve doğu meselelerine yoğunlaşmış olması, ona Anadolu'daki müritlerine yardım etme fırsatını vermemiştir. Bu nedenle, Safevîler'in Anadolu'daki hareketinin çöküşünden sonra yeni tahta geçen Yavuz Sultan Selim, Safevîler'in müritlerine karşı büyük bir katliam emri vermiş ve kırk binden fazla savaççı, sanki koyun gibi katledilmiştir. Şah İsmail, Anadolu'daki müritlerinin durumuna yeterince ilgi göstermemiştir ve onun Mısır'daki Sultan Kansu ile ittifak kurarak Yavuz Sultan Selim'e karşı birleştiği savaşta, önemli bir fırsat kaçırılmıştır. Bu da Yavuz'un Safevîler'e karşı zafer kazanmasını sağlamıştır. Şah İsmail'in tüm cesareti ve yiğitliği ile askeri dehası zayıftı ve gerekli siyasi ve stratejik önlemleri almadığı için büyük bir fırsatı kaçırmıştır. Sonuç olarak, Sultan Selim, rahatça İran sınırlarına ilerlemiş ve Safevîler'in iç meseleleriyle ilgilenmekten endişe duymadan, Safevîler'in karşısındaki her tehdidi rahatça ortadan kaldırmıştır.

Safevî şahı, Kızılbaş emirlerinin bazı rasyonel tavsiyelerini kabul etmediği için sonuçları ağır olan stratejik hatalara yol açtı. Bu emirler, sayıca ve donanım açısından üstün olan bir orduyla doğrudan karşılaşmamasını, bunun yerine dolaylı savaş yöntemlerine başvurmasını önermişti. Ancak şah, bu önerilere karşı çıkarak kılıç, ok ve mızrakla silahlanmış ordusuyla, yirmi dört bin top ve tüfeğe sahip Osmanlı ordusunun karşısına dikildi ve neticede ağır bir yenilgiye uğradı. Daha sonra, Mısır'ın talihsiz Memluk Sultanı'na yardım etmede tereddüt göstermesi, Gürcistan'ı fethetmeye yönelmesi ve Fırat bölgesindeki savaş alanından uzak kalması, Sultan Selim'e önemli bir fırsat sundu. Selim, bu durumu değerlendirerek Kansu'yu öldürdü, Şam ve Mısır'ı fethetti ve Halep bölgesinden Şah İsmail'in dostlarını ve destekçilerini uzaklaştırdı. Oysa Osmanlıların Memluklerle çarpıştığı bu kritik dönemde Anadolu'ya veya Fırat kıyılarına yapılacak bir saldırı, savaşın seyrini değiştirebilir ve Memluk ordusu, Sultan Bayezid döneminde olduğu gibi bir kez daha Osmanlılara üstünlük sağlayabilirdi. Bu bağlamda, geçmişte Memluk Sultanı Kayıtbay'ın Osmanlı Sultanı Bayezid Han'a karşı kazandığı zafer dikkate değerdir. O dönemde Halep'teki Erdebil Tarikatı'nın mürşidi Ebu Yahya Kevkebî, tüm desteğiyle Memluk ordusunun yanında yer almış ve onların zafer kazanmasında etkili olmuştur. Eğer Erdebil şeyhi, büyük cesaretini, yiğitliğini ve askeri gücünü Mısır ordusuyla birlikte kullanmış olsaydı, Çaldıran'daki yenilginin bir yıl sonra Bostan, Maraş ve Halep'te telafi edilmesi pek de olasılık dışı olmazdı.

Onun müritlerinin coşkusu ve fedakârlığı o kadar büyüktü ki eğer biri adabına aykırı olarak onun adını ağzına alırsa, onun ağzını yumrukla kapatırlardı. Halep'te, ünlü vaiz Arap Molla lakaplı bir müftünün Şah İsmail hakkında camide olumsuz konuştuğu sırada, bir İranlı kılıç çekip üzerine saldırmış ve sonucunda, Arap Molla taraftarlarının müdahalesiyle ölmüştür. Ancak bu olay, müridin kalbindeki mürşidin etkisinin büyüklüğüne dair şüpheleri olanlar için bir ders olmuştu.

Sultan Selim, Kansu'yu mağlup etmeden önce, Halep ve çevresinde Şeyh Safi'nin ve Şeyh Cüneyd'in soyundan gelen birçok taraftar yaşamaktaydı. Sultan Selim, Şam ve Mısır'ı fethettikten sonra, bu kişileri zorla vatanlarından sürdü ve onları Karadeniz ve Marmara kıyılarına iskân etti. Osmanlı yönetimi altındaki bölgelerde Mevlevî, Bektaşî, Kadîrî ve Nakşibendi tarikatlarının artan etkisi, adeta Şah İsmail uğruna canlarını feda eden Rum sufi ruhlarının, Şeyh Safi ve ailesinin merkezinden uzaklarda yeni bir sığınak bulmalarını sağlamaya yönelikti. Mevlevîlik için tıpkı Cüneyd'in davetinin merkezi olan Kilis'te olduğu gibi yeni bir dergâh yapımı ya da Bektaşî liderlerinin askeri güç içindeki etkilerinin artırılması, Safevî Sufilerinin hem İran içindeki hem de dışındaki kazandıkları nüfuzun bir yansımasıydı.

İlginçtir ki Bektaşîler, tıpkı Safevî ve Haydari tarikatları gibi bir yapı ve düzenle, diğer gruplardan daha başarılı bir şekilde, Safevîler'in dağılmış ve korkmuş taraftarlarını Irak, Diyarbakır, Kürdistan ve Anadolu'da kendilerine çekebilmişlerdi. Bektaşîler, kendi zikir ve dualarında bu kimseleri cezbetmek için Şeyh Safi'nin ve Şah İsmail'in öğretilerini kullanmaktan asla kaçınmamışlardır. Ancak Osmanlı'nın kılıç gücü ve 300 yıllık zorlama propaganda, Safevî soyuna duyulan derin sevgi ve tam inancı bu bölgelerdeki halkın zihninden silmeye yetmemiştir. Hala Kuzey Irak, Suriye ve Anadolu'nun doğusunda Kızılbaş, Sarlu, Şebek, Haydari ve Kakai gibi isimlerle anılan gruplar vardır ve bunlar geçmişin izlerini

korumaktadır. Gruplar, kendi zikir meclislerinde hâlâ Şeyh Safi'nin buyruğunu okurlar ve Şah İsmail'in Türkçe şiirleri, Anadolu halkının folklorunda yaygındır. Kakailer ve Ali Allahîler, Şeyh Safiyüddin veya Sultan-ı Evliya İshak Erdebilî'yi "Sultan Sahak" adıyla büyük bir saygıyla anmaktadırlar.

İran'da, İmamî mezhebini benimsemenin ve Safevî tarikatının aşırı öğretilerinin etkisiyle, Şah Abbas ve Şah Süleyman dönemlerinde büyük fakihlerin dini ölçütleri devletin bütün işlerine uyarlama çabaları, Kızılbaşların ve Safevî hükümetinin bürokratlarının eski etkisini silmiştir. Bugün İran'daki tasavvufî fırkalar arasında, Safevî sufilerin örgütlenme biçiminin en ufak bir örneği bile yoktur. "Haydari" adı dışında, Safevîler ve Kızılbaşlarla ilgili hiçbir iz bulunmamaktadır. Haydarîlerin Safevî tarikatının manevî gücüne dair hatırlatıcı kalıntıları yok olmuştur ve zamanla "Kızılbaş" adı, halk dilinde bile unutulmuş ve sadece tarihsel bir kavram olarak kalmıştır.

Hâlbuki Irak, doğu Türkiye, Afganistan ve Hindistan'da hâlâ yaşayan ve aktif olan bir Kızılbaş ruhu vardır. Şah İsmail'in, Akkoyunlu Elvend Mirza'ya karşı gerçekleştirdiği savaşta zafer kazanıp Tebriz'i ele geçirmesi, yedi bin kişilik Kızılbaş savaşçısının desteğiyle mümkün olmuştur. Bu ordunun büyük bir kısmını, Anadolu ve Şam'dan dönen Türkmenler oluşturuyordu. Ayrıca Taleş, Karabağ ve Karacadağ'dan gelen az sayıda asker de orduya katılmıştı.

Kızılbaşların ünlü boyları olan Rumlu, Şamlu, Ustaclu, Afşar, Varsak, Kaçar, Zülkadir, Karamanlu, Tekelü ve Baharlu gibi isimler, onların kökenine ve önceki yerleşim bölgelerine işaret eder. Bu boylar esasen, Hicrî V. yüzyılda İran platosu üzerinden Anadolu ve Şam'a göç eden Oğuz topluluklarının bir uzantısıdır. Bu göçmenler, Fırat ve Dicle'nin çevresindeki otlaklara ve Kilikya ile Anadolu'nun dağ eteklerine yerleşmişlerdir. Rumlu, Şamlu, Karamanlu, Tekelü, Baharlu ve Ustaclu gibi adlar, muhtemelen bu boyların geldikleri yerlerin isimlerinden türetilmiştir. Ancak Afşar ve Bayat boyları, eski Oğuz kökenli isimlerini koruyabilen nadir topluluklardandır.

Kaçar boyunun isimlendirilmesi ve teşekkülü ise tartışmalı bir konudur. Kaçarlar, Kızılbaşlar arasında Batı'dan Doğu'ya göç eden eski Oğuz-Türkmen kimliklerini net bir şekilde ortaya koyamadıkları için ilgisiz ve tarihsel temeli olmayan Moğol Karachar Luyan ismine yönelmişlerdir. Ayrıca, Şam'dan Azerbaycan'a uzanan tarihsel göç yollarına ters düşen bir biçimde, Timur'un ordusunda Doğu'dan Batı'ya doğru ilerlediklerini varsayan bir hikâye oluşturmuşlardır. Varsak boyunun durumu da belirsizdir; bu boy, Kilikya'nın Derbend bölgesinde ikamet etmekteyken, Şeyh Cüneyd özellikle onları ziyaret etmek için bu bölgeye gitmiştir. Ancak İran'a göç ettikten sonra hangi Kızılbaş boyuna dâhil oldukları ya da aslen hangi Oğuz boyunun bir parçası oldukları bilinmemektedir.

Safevîler devletin kuruluşunda büyük rol oynayan yedi ünlü Kızılbaş boyu arasında Şamlu, Rumlu, Ustaclu ve Tekelü öne çıkmıştır. Bu boylardan özellikle Şamlu, en az bir asır boyunca Herat'ta beylerbeyi olarak görev yapmış ve tanınmış simalar yetiştirmiştir. Bu şahsiyetler arasında Dirmiş Han, Hasan Han ve Abbas Kulu Han gibi isimler, Hicrî X. ve XI. yüzyıllarda tarih sahnesine çıkmıştır. Ancak Safevîlerin düşüşünden sonra Afşar ve Kaçar boyları İran tahtına ulaşmayı başarmıştır.

Nadir Şah'ın hükümdarlığıyla birlikte Afşarlar, atalarından miras kalan Kızılbaş kimliğinden vazgeçmiş ve Osmanlılarla siyasi ve dini uzlaşma arayışına yönelmiştir. Bu durum, Safevî tarikatının köklerine sadakatsizlik olarak görülmüştür. Kaçarlar ise Kızılbaş göçmen boyları arasında en geri kalmış grup olarak kabul edilmiştir. Ancak Afgan isyanlarının ardından Safevî hanedanına olan bağlılıklarını açıkça göstermişlerdir.

Ağa Muhammed Han Kaçar, Kerim Han Zend'in ölümünden sonra İran'ın fiili yöneticisi olmasına rağmen, Safevîlere olan saygısından dolayı uzun bir süre hükümdarlık unvanını kullanmamıştır. Hatta Kerim Han'ın kendisini Şah İsmail soyundan gelen Murtaza Mirza'nın vekili ilan ettiği gibi Ağa Muhammed Han da bir Safevî şehzadesinin naibi olmayı düşünmüştür. Ancak koşullar ve siyasi gelişmeler, onu Hicrî 1209'da tahta geçmeye ve Safevî hanedanını yeniden iktidara getirme fikrinden tamamen vazgeçmeye zorlamıştır.

Aynı şekilde, İran, İslam'ın ilk dönemlerinden ve özellikle Moğol istilası dönemine kadar, aslında Sâsânî İmparatorluğu'nun bir devamı olarak kabul edilebilir. İslam halifeliği, güçlü bir dini temel olan Kur'an ve Peygamber'in sünnetine dayanmasına rağmen, siyaset ve devlet yönetiminde Sâsânî mirasına sıkı sıkıya bağlıydı. Safevîler sonrası İran hükümeti de Safevîlerin izinden gitmiş, onların mirasını sürdürmüştür.

Safevîler, Sâsânîlerin bir merkezi devlet kurarak İran'ı yeniden birleştirme çabalarını tekrarlamışlardır. Safevî dönemi İran'ı, düzen, merkezileşme, güç ve iç-dış politikalar açısından Sâsânî İmparatorluğu ile benzer bir yapı sergiliyordu. Safevî İran'ında hemen her konuda, Sâsânî dönemine bir karşılık bulmak mümkündür. Örneğin, Hicrî III. ve IV. yüzyıllarda halkın desteğini kazanmak için birtakım unsurların Sâsânî mirasına vurgu yapması, Hindistan'da Safevî hanedanına mensubiyet iddiasıyla toplumun saygısını kazanmayı amaçlayan "Naib" gruplarının oluşumuyla benzerlik gösterir.

Tıpkı İslam yönetiminin zamanla Sâsânî dönemi İran'ının özelliklerini kazanması gibi Safevî dönemi İran'ı da Kaçarlar döneminden itibaren Batı uygarlığıyla karşılaşmanın etkisiyle çeşitli değişimlere uğramış ve farklı bir kimlik kazanmıştır. Bu dönüşümün zirvesi, İran'da meşrutiyetin ilanı ile gerçekleşmiş ve Safevî dönemi, bu yeni çağın başlangıcıyla son bulmuştur.

Safevîler döneminde eksik kalan önemli bir unsur, Sâsânî "şahinşah" (şahlar şahı) unvanının yeniden ihya edilmesidir. Safevî padişahları, şahlar şahı unvanını benimsemek yerine, yalnızca "şah" veya "sultan" unvanıyla yetinmişlerdir. Sikkelerde ve yazıtlarda genellikle "el-Sultan Şah" ifadesi dışında bir ibare görülmemektedir. Ancak Nadir Şah, Hicrî 1148 yılında kendi hükümdarlığını ilan ettiğinde, Safevîlere duyduğu saygıdan ötürü adının önüne "şah" unvanını eklememiş, sadece "Sultan Nadir Şah" olarak anılmıştır. Hindistan'ı fethettikten sonra ise kendisini "şahlar şahı" ilan etmiş ve 1100 yıldan fazla bir süre sonra, Delhi'de Sâsânî tarzında sikkeler bastırmıştır.

Nadir Şah'a, Necef'teki bir dini temsilci olan Abdullah Süveydi'nin neden bu unvanı kullandığını sorması üzerine, "Bugün Hindistan, Buhara ve Harezm krallarının hükümdarı olduğum için kendimi şahlar şahı olarak görüyorum," yanıtını vermiştir. Nadir Şah, bu girişimiyle Safevîlerin eksik bıraktığı Sâsânî "şahinşah" unvanını ihya etme görevini tamamlamış ve Kaçar hanedanının, özellikle Feth Ali Şah döneminden itibaren bu unvanı kullanmasının önünü açmıştır.

Bununla birlikte, Ağa Muhammed Han, Muhammed Hasan Han ve Kerim Han gibi isimlerin "şah" unvanını kendi adlarına eklememeleri, Safevî hanedanına duydukları saygıdan kaynaklanıyordu. Onlar, tahtın Safevî hanedanına ait olduğunu düşünüyor ve tahtı hak eden bir varise teslim etmeyi arzuluyorlardı. Ancak Feth Ali Şah'tan itibaren bu anlayış unutulmuş, yine de Safevîlere saygı gereği "şah" unvanı kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin, Muhammed Şah ve Muzaffereddin Şah gibi isimlerde bu geleneğin izleri görülmektedir.¹⁴

14 Bu makalenin özeti, yazar tarafından İran ve Amerika Derneği'nde (İsfahan) bir konuşma olarak sunulmuştur.

Kaynaklar / References

- İbrahim Fasih bin Sıbgatullah bin el-Haydari el-Bağdadi. (1962). *Unvanu'l-Mecd fi Beyani ahvali Bağdad ve'l-Basra ve Necd*. Daru'l-Menşuratu'l-Basra.
- Tabâtabâî, M. (1345/1966). Ez-Taht-i Post-i Dervişi ta Taht-i Şehriyari. *Salname-i Vahid*, (31), ss. 544-551.
- Tabâtabâî, M. (1345/1966). Ez-Taht-i Post-i Dervişi ta Taht-i Şehriyari. *Salname-i Vahid*, (33), ss. 720-727.
- Tabâtabâî, M. (1345/1966). Ez-Taht-i Post-i Dervişi ta Taht-i Şehriyari. *Salname-i Vahid*, (34), ss. 876-882.
- Reşid Rıza. (1350-1902). "Mesabu azim -bi-vefatin alim", *el-Mücelletü'l-Menar*, el-mücellidü'l-hamis el-cüz'ü's-sadis, ss. 237-240 & 276-280.